

Станіслав Келембет

Фінал «Королівства Русі»: боротьба за галицько-волинські землі в 1340–1351 рр.

21 березня 1340 р. помер Юрій II Болеслав Тройденович¹, досить ще молодий князь володимирський і галицький (офіційні титули 1330-х рр. — «з дару Божого уроджений князь і володар Русі», «Божою милістю уроджений князь усієї Малої Русі», «Божою милістю князь і спадкоємець Королівства Русі»)². Джерела однастайні в тому, що його отруїли самі русини, обурені відвертою протекцією, яку їхній князь, напівполяк за походженням і вихованням, надавав католицизму й іноземцям³. Тож цілком зрозуміло, що про успадкування Галицько-Волинської Русі братами Юрія Болеслава, мазовецькими княжичами Земовитом чи Казимиром Тройденовичами, не могло бути мови. Якщо ті формально й заявили про свої права, то відразу ж «відступили» їх іншому претендентові, на стороні якого було право сили — королеві польському Казимиру III (одруженому з сестрою дружини Юрія Болеслава). Про це може свідчити участь мазовшан у відбитті татаро-руського нападу на Польщу зимою 1340/41 рр.⁴ При цьому Тройден I, батько Юрія Болеслава, міг отримати від Казимира «дозвіл» на анексію прикордонного з Мазовією Підляшшя (а може, і всієї Берестейської землі). Принаймні, наприкінці життя Тройдена (помер 13 березня 1341 р.) Дорогичин точно належав до його володінь,

---

1 Беньяк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 2001, 83. Тут досить переконливо переглянута традиційна дата 7 квітня, загальноприйнята в попередній історіографії.

2 *ex dono Dei natus dux et d(omi)n(us) Rusie, Dei gr(ati)a natus dux totius Russie Minoris, Dei gr(ati)a dux et heres Regni Russie* (Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти*. Львів, 2004, 178, 185, 190, № 10–12 (оригінальні акти 1334, 1335 і 1339 рр.)).

3 Грушевський М. *Історія України-Русі*. К., 1993 [Львів, 1905]. Т. III, 132–135.

4 S. Szczur, "W sprawie sukcesji andegaweńskiej w Polsce", *Roczniki Historyczne*. LXXV (2009), 82. Тут же спростовується поширена в польській історіографії реконструкція, що Казимир III мав на Галицько-Волинську Русь законні права спадку, нібито визнані самим Юрієм Болеславом у 1338 р. «Розпоряджаючись достатньою збройною силою, король уважав, що опанує спадок свого швагра. Для того, аби вважати себе дідичем Русі, не був йому потрібний жодний уклад успадкування. У пізнішому польсько-угорському суперництві за Русь було багато приводів, аби про існування такого укладу нагадати, але ніхто ніколи на нього не посилався» (див. про це с. 74–80).

а потім був успадкований його сином Земовитом III, князем черським⁵. Утім, уже в 1350-х рр. Дорогичином і Берестям володів литовський князь Кейстут Гедимінович.

У такій ситуації найбільш реальні права на спадщину Юрія Болеслава мала дочка попереднього князя володимирського, Андрія Юрійовича, та її чоловік, Дмитро Любарт Гедимінович. Останній, до того ж, доводився ще й рідним братом дружині Юрія Болеслава⁶. Саме Любарт і був проголошений новим володарем Галицько-Волинської Русі. Про це прямо свідчить *Краківська кафедральна хроніка*:

Після того, як вищезгадана пані Анна королева року Господнього 1339 померла й наступного року Болеслав син Тройдена князя Мазовії, якого русини одностайно собі за князя та пана прийняли, від отрути згинув, котрий закон і віру їхню змінити намагався, Любарт син Гедиміна князя литвинів (Lubardus filius Gedimini ducis Litwanorum) тим князівством Русі володів, до якого король Казимир року Господнього 1349 з військом сильним увійшов, зайняв цілком зі всіма містами й замками⁷.

Варто зазначити, що Любарт був свояком Казимира III (як і Юрія Болеслава) — братом його першої дружини Анни Гедимінівни. Але остання, як ми бачили, померла в 1339 р., після чого свояцтво польського короля з литовськими князями стало вже неактуальним.

Першу, у підсумку невдалу, спробу захопити Галицьку Русь Казимир III здійснив ще в 1340 р. Так званий *Рочник Траски (Малопольський)* повідомляє, що на звістку про отруєння Юрія Болеслава Казимир

до Русі близько свята Пасхи (у 1340 р. припадала на 16 квітня — С.К.) малим числом (війська) ввійшов, християн (католиків) і купців, які його в замку Львів (Liwow)

-
- 5 Про це свідчить лист Земовита до свого «воеводи дорогичинського» (pallatino de Drohiczin) від 31 січня 1342 р., де він згадував про надання свого батька (A. Wolff, “Nieznany dokument Ziemovita Trojdenowicza dla klasztoru w Czerwińsku, z 31. I. 1342 r.”, *Kwartalnik Historyczny* XLII, 1 (1928), 67–69). Детальніше див.: J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich* (Kraków, 2012), 67–68; J. Nikodem, “Mazowsze w polityce litewskiej 1. połowy XIV w. (do śmierci Giedymina)”, *Zamek Królewski w Warszawie — Muzeum. Studia i materiały* (Warszawa, 2017), VII. Dziedzictwo książąt mazowieckich. Stan badań i postulaty badawcze, 322–326 (тут аргументи проти старих версій, нібито Підляшшя було приєднане до Великого князівства Литовського ще до 1340 р.).
- 6 Детальніше про це див.: Келембет С. Любарт-Дмитро Гедимінович: перший шлюб і династичні права на Галицько-Волинське князівство. *Ruthenica* 15 (2019), 141–167.
- 7 *Monumenta Poloniae historica* (далі — *MPH*). Т. II (Lwów, 1872), 629. У цій публікації як розділ 3 «Хроніки Яна з Чарнкова» видано фрагмент зовсім іншого твору — *Краківської кафедральної хроніки* (див., напр.: J. Bieniak, “Jan (Janek) z Czarnkowa. Niedokończona kronika polska z XIV wieku”, *Studia źródłoznawcze* XLVII (2009), 128). Польський переклад фрагмента: *Kronika Janka z Czarnkowa* (Lwów, 1907), 5; російський переклад: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»: Сведения латинских источников о Золотой Орде в правление хана Узбека (1313–1341)*. Казань, 2019, 743, № 149. У цій статті фрагменти латиномовних джерел перекладено максимально дослівно, зі збереженням складних стилістичних побудов середньовічної латини. Ті латинські тексти, які передруковані разом із російськими перекладами в указаній книзі та статті (див. нижче, прим. 48) Р. Хаутали, не наводяться. Інші ж наші переклади подано паралельно з вихідними латинськими текстами, наведеними у примітках.

боротьба за галицько-волинські землі в 1340–1351 рр.

прийняли, замок спаливши, із жінками, дітьми та майном їхнім аж до королівства свого вивів. Де здобич численну сріблом, золотом і дорогоцінними каменями, скарбницю князів давніх узяв, між чим були кілька хрестів золотих, особливо один, в якому велика частина з дерева хреста Господнього була вміщена, і дві найцінніші діадеми (корони), і одна туніка дуже цінна, а також і крісло (престол) золотом та дорогоцінним камінням прикрашене. Це все взявши до себе повернувся⁸.

Уже 15 травня 1340 р., як свідчить один привілей Казимира III, він перебував у своєму стольному Кракові⁹.

Цей перший похід на Русь, здійснений Казимиром із малими силами й у досить короткий строк, мав характер, так би мовити, «розвідувального рейду». Польський король хотів помститися за смерть свого свояка, Юрія Болеслава (див. нижче), а також продемонструвати рішучість у захисті єдиновірців-католиків. Причому останніх Казимир навіть не ризикнув залишити у ворожому оточенні русинів, вивівши їх до Польщі — це якнайкраще свідчить, що завойовницької мети похід ще не мав. Здається, єдиним важливим об'єктом нападу став Львів, де королю вдалося не лише знищити замок, а й захопити багату скарбницю руських князів. Останній факт (незважаючи на скептицизм М. Грушевського¹⁰) немає причин визнати легендою — хоча б тому, що т. зв. Траска навряд чи став би вигадувати перелік *конкретних* дорогоцінностей.

Та головне, деякі зі згаданих речей упродовж століть реально знаходились у скарбниці польських королів. Ще ревізія 1633 р. згадувала там «хрест із деревом життя, хрестики руські та реліквії зі скарбів руських, за Казимира забрані»¹¹. У 1669 р. їх вивіз до Франції колишній король Ян Казимир, у тому числі хрест із часткою «дерева життя», підписаний іменем імператора Мануїла Комніна (твір візантійського мистецтва XII ст.) — ця реліквія, здається, донині зберігається у соборі Паризької Богоматері¹². Інший, набагато дорогоцінніший хрест, Казимир III подарував краківському замковому костелові. Ян із Чарнкова, тодішній підканцлер Казимира, оцінював його в понад 10 тис. флоринів¹³. Детальний опис реліквії зберіг *Краківський календар*:

8 МРН. Т. II, 860; Т. III (Lwów, 1878), 200; російський переклад: Хаутала Р. В землях «Северной Тартарии», 716, 746, № 139, 150.

9 *Kodeks dyplomatyczny Malopolski*. Т. III. Wyd. F. Piekosiński [Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Т. X] (Cracoviae, 1887), 37–39, nr DCLXII. Документ зберігся в пергаментному списку XV ст., але його автентичність у видавця сумнівів не викликає.

10 Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. IV. К., 1993 [К., Львів, 1907], 26, 437.

11 *Срх с ум ligno Vitae, krzyżyki Ruskie y Reliquie z skarbów Ruskich za Kazimierza pobrane* [...].

12 Майоров А.В. *Русь, Византия и Западная Европа: Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв.* Санкт-Петербург, 2011, 411–431, прим. 14; Волощук М. Животворящий хрест Господа нашого Ісуса Христа в історії середньовічного Галича (на маргінесі студій Ельжбети Домбровської та Олександра Майорова). *Галич: збірник наукових праць*. Вип. 1. Івано-Франківськ, 2016, 37–42. Автори вважають, що згаданий хрест привезла до Галича Єфросинія, дочка імператора Ісаака II, близько 1200 р. видана заміж за Романа Галицького.

13 МРН. Т. II, 635; польський переклад: *Kronika Janka z Czarnkowa*, 9.

у цьому «хресті великому» (*cruce magna*), який Казимир подарував краківському костелу в 1369 р., у верхній частині також містилася частка «з дерева Господнього» (*de lingo Domini*); прикраси ж його налічували — 12 рубінів, 31 алмаз, 102 сапфіри, 1 смарагд, 4 хризоліти, а також 75 перлин¹⁴. Ще у книжці 1574 р., призначеній для короля Генріха Валуа, Ян А. Красінський (племінник краківського єпископа) свідчив:

В окремії храмовій скрині, найсвятішого хреста частку, від Казимира великого короля, з Роксоланіки львівської здобич, року Христового 1340, привезену бачив¹⁵.

Розпочинаючи руську кампанію, обережний Казимир III розраховував не лише на власні сили. Через кілька тижнів військо на Русь вислав його найближчий союзник — Карл Роберт Анжуйський, король угорський, а також титулярний володар «Галичини і Володимирщини» (*Galliciae, Lodomeriae*). Очолив це військо найвищий урядовець та найбагатший магнат Угорського королівства — палатин Віллерм Другет, виходець із Неаполя французького походження.

Якщо взяти саму родину В. Другета, то у її безпосередньому володінні перебувала вся Північно-Східна Угорщина (нині територія Північно-Східної Угорщини, Східної Словаччини, Закарпатської України). У палатина Віллерма наприкінці 30-х років була влада комеса (королівського намісника — *С.К.*) в десятих комітатах [...]. Йому належало дев'ять фортець, серед них і Невицька біля Ужгорода. Водночас він також мав уряд каштеляна більше десяти королівських замків. Словом, він користувався владою і силою, яких не мав жоден з угорських баронів того часу¹⁶.

1 травня 1340 р. В. Другет ще перебував у Вишеграді, «анжуйській» столиці Угорщини, де перед його судом постали кілька шляхтичів. А 8 травня від його імені була видана грамота зі згадкою про те, що на вимогу сторін палатин відклав судове засідання на 15 днів з моменту повернення королівського війська з походу. Можливо, на той час сам Другет фактично вже не перебував у Вишеграді. 15 травня 1340 р. королівський суддя в іншій справі переніс засідання, призначене на 8 травня, у зв'язку з тим, що два учасники процесу були «в певній військовій виправі, для королівства нашого корисній, до Русі разом із Віллермом палатином»¹⁷. Цей похід завершився не пізніше початку червня, оскільки 11 червня палатин знову здійснював судочинство у

14 *MPH*. Т. II, 910–911; Series nova. Т. V (Warszawa, 1978), 119–120.

15 *In secretiori templi scrinio, sacratissimae crucis portio, ab Casimiro magno rege, ex Roxolanica Leopoliensi praeda, Anno Christi millesimo tercentesimo quadragesimo, illata videtur* (I. Crasini, *Polonia* (Bononiae, 1574), 19).

16 Гарді Д. Кілька нових зауважень до походу угорського палатина Віллерма Другета «in Ruteniam» навесні 1340 р. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. VII. Львів, 2013, 213.

17 *in quadam expeditione regni nostri proficua in Ruteniam unacum Wyllermo palatino*. Російський переклад документа: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 695–696, № 132.

Вишеграді¹⁸. Про результати даної експедиції нічого невідомо. Навряд чи Другет мав якесь серйозне зіткнення з руським військом, що мало б відбитися в наративних джерелах. Вірогідно, угорці повернули назад, отримавши звістку про наближення до меж своєї держави татар: у постанові венеціанського сенату від 12 червня 1340 р. згадано про «вторгнення, яке здійснили татари в напрямку країв його (угорського короля — С.К.)»¹⁹. Однак не виключено, що саме похід Другета, відволікши сили русинів, завадив їм дати відсіч наїзду Казимира III, у розпорядженні якого був лише незначний загін.

Тим часом польський король готувався до нового, тепер уже масштабного походу. *Рочник Траски (Малопольський)* продовжує своє оповідання так. Близько свята св. Івана Хрестителя (24 червня) Казимир знову вирушив на Русь із сильним, приблизно 20-тисячним військом, зруйнував кілька замків та успішно їх підкорив (*in profectum subiecit*). І хоча зібралось 40-тисячне татарське військо й не менше руське, однак через якийсь пострах (*metu et terrore*) багато з них були перебиті простими мазовшанами (*simplices Mazovienses*), мабуть скоріше за Божою допомогою, а решта втекли. «І так король з перемогою й великою славою додому повернувся без жодного збитку чи втрати своїх шляхтичів». Варто зазначити, що ця розповідь завершує весь *Рочник Траски*, який, схоже, сам був очевидцем описаних подій — судячи з останніх слів «Траска також був там» (*Thraska eciam fuit ibidem*)²⁰.

Інше повідомлення про події 1340 р. містить т. зв. «фрагмент 1333–1341», що являє собою перший твір Яна з Чарнкова, написаний в основному на підставі усної традиції в 1360-х рр.²¹ Така хронологічна «дистанція» призвела до появи деяких неточностей: Ян називає отруєного князя Русі Казимиром (а не Болеславом) і, що зовсім не дивно, об'єднує два польських походи на

18 Гарді Д. Кілька нових зауважень, 210–213.

19 Хаутала Р. В землях «Северной Тартарии», 99, 697–698, № 133.

20 МРН. Т. II, 860–861; Т. III, 200; російський переклад: Хаутала Р. В землях «Северной Тартарии», 716, 746–747, № 139, 150. М. Грушевський, слідом за І. Філевичем та деякими іншими дослідниками, ставився до інформації *Траски (Малопольського рочника)* дуже скептично: «Се оповіданне, хоч досить ранне (не пізніше 2-ї пол. XIV в.), має вже виразні сліди легенди [...]», «маємо в нім до діла з досить далеким переказом [...]», «Як дата подана тут для першого з тих двох походів досить правдоподібна, бо дуже близько сходять ся з датою угорського походу на Русь, так друга мало правдоподібна з огляду на те, що вже в початках липня Казимир алярмував папу вістями про перспективу татарського знаходу на Русь, і не до нового походу на Русь було йому» (Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 26, 437). Але згадане звернення Казимира до папи, відоме з його відповіді 1 серпня, цілком могло бути вислане десь у середині липня — під час другого походу на Русь, або й після повернення з нього (дата початку виправи у Траски, близько 24 червня, це допускає). В оповіданні Траски немає нічого нереального, за винятком перебільшених чисел військ та применшення власних втрат (це взагалі характерно для середньовічних авторів). А вказані у Траски дати, як і *детальний* перелік речей із захопленого у Львові скарбу, який існував у дійсності, навпаки, вважаємо ознаками обізнаності автора. У більшості польських праць, у тому числі новітніх, оповідання сучасника Траски про два походи Казимира, на відміну від думки Філевича і Грушевського, під сумнів не ставиться (див., напр.: J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki* (Wrocław, 1982), 82; S. Szczur, “W sprawie sukcesji andegawęskiej w Polsce”, 83).

21 J. Bieniak, “Jan (Janek) z Czarnkowa. Niedokończona kronika polska z XIV wieku”, 128–135.

Русь в один. Крім того, офіційний польський хроніст явно перебільшив реальні успіхи свого монарха.

Казимир, король Польщі вищезгаданий, із великою силою народу свого до королівства Русі потужно ввійшов, за вбивство родича свого помститися бажаючи. Котрій силі руські правителі, бояри (*barones*), шляхта (*comites*) і решта знаті протистояти не маючи змоги, добровільно пану Казимиру себе та своїх довірили, того своїм паном віддано визнавши, і свою вірність присягою затвердивши. Однак після цих зверхень, коли король Казимир щасливо до себе повернувся й у королівстві Польському затримався, якийсь нечестивий боярин Дятко іменем (*baro Datko nomine*), що держав замок Перемишль (*Przemisl*), з якимось Данилом з Острова (*Daniele de Ostrow*), таємно, іще іншої знаті Русі без відома, імператору татар повідомили, стверджуючи, (що) король Казимир Польщі (до Русі) вторгся та зайняв (її), а також данину, котру русини татарам давали за звичаєм, віддавати заборонив.

Як наслідок, татарський хан вислав на Русь величезне військо, наказавши, аби воно разом із русинами напало на Польщу. Це нашестя король Казимир зміг зупинити лише на Віслі, не дозволивши ворогам перейти ріку. При цьому від татарської стріли загинув Челей (*Czeley*), сандомирський воєвода (насправді — Міццигнев Челей, краківський воєвода). На зворотному шляху татари намагалися взяти замок Люблін, побудований тоді лише з дерева, але були відбиті захисниками²². У *Рочнику Познанському старшому* вторгнення татар до «землі Сандомирської від тієї сторони Вісли» записане вже під 1341 р.²³

Казимир III добре розумів, що його дії на Русі неминуче спричинять конфронтацію з її верховним сувереном — ханом Узбеком, держава якого тоді перебувала на вершині могутності. Передбачаючи воєнний конфлікт, польський монарх спробував заручитися підтримкою сусідніх держав, використавши для цього авторитет папи Римського. Казимир звернувся до нього не пізніше другого походу на Русь, що розпочався близько 24 червня й завершився до 21 липня (коли король уже перебував у Кракові²⁴). Зокрема Казимир повідомив понтифіку, що татари, за достовірною інформацією, готують великий напад із метою знищити Польське королівство, і просив про

22 *МРН*. Т. II, 621–622; російський переклад: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 742–744, № 149, прим. 14, 15. Р. Хаутала доводить, що про цю ж облогу Любліна повідомляє і *Свентокишський рочник*, але під помилковою датою: «Року Господнього 1337 татари з русинами замок Люблін облягли, дванадцять днів і ночей силою нападаючи, усю територію його спустошили. Але після того, як князь татар стрілою із замку був убитий, відразу відійшли з плачем і т. д.» (*МРН*. Т. III, 78; російський переклад: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 748, № 151). Безумовно, тут дійсно говориться про облогу Любліна на початку 1341 р. У 1337 р. князем «рутенів» був Юрій Болеслав, «прихований католик» і свояк Казимира III. Крім того, буквально попереднє повідомлення *Свентокишського рочника*, про шлюб короля Казимира з дочкою Гедиміна, також помилково записане під 1335 р. — насправді цей шлюб відбувся 1325 р., коли Казимир ще не був королем.

23 *МРН. Series nova*. Т. VI (Warszawa, 1962), 130; російський переклад: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 727, № 143.

24 *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*. Т. III (Lwów, 1872), 2, nr II.

допомогу. Бенедикт XII поставився до цього прохання цілком серйозно: 1 серпня 1340 р. він вислав до Казимира буллу, якою дозволив проповідь хрестового походу проти татар у королівствах Польщі, Угорщини та Чехії, надаючи всім, хто візьме участь у цій війні упродовж трьох років, відпущення гріхів²⁵. Трохи згодом папа, адресувавши 17 серпня лист-подяку «Узбеку імператору татар», наприкінці порушив таке питання: між слугами й підданими хана (явно русинами) та королів Угорщини й Польщі, на кордонах їхніх володінь, іноді (*quandoque*) виникають незгоди та війни (*dissensiones et guerras*), і тому Бенедикт XII просить Узбека утриматись від вторгнення до згаданих королівств; оскільки, якщо вказані королі завдадуть хану чи його людям незаслужені шкоду та збитки, папа подбає, щоб ті королі надали їм розумне задоволення (*emendari*)²⁶. Але агресія Казимира III на західній окраїні Улусу Джучі була настільки відвертою, що війна Орди з Польщею стала неминучою, хоча й затрималася на кілька місяців. За даними іноземних джерел, вона вибухнула на початку 1341 р.

Що стосується Любарта Гедиміновича, то в описах подій 1340 р. на Галичині він узагалі не згадується. Вірогідно, литовський князь ще займався утвердженням своєї влади на Волині, де знаходилась і його столиця — Володимир. Перша згадка про участь Литви в боротьбі за Галицьку Русь відноситься лише до 3 грудня 1340 р. Прусські єпископи писали з Ельбінгена до римських кардиналів, що відсутність на місці великого магістра Тевтонського ордену (мабуть, викликаного до папського двору) буде вкрай небезпечною, оскільки прибалтійським землям загрожує нашествя «невірних». За достовірною інформацією, таке готують «імператор татарський, разом з (іншими) володарями, переважно з королями *литвинів і русинів*, своїми данниками»²⁷, проти яких (литвинів та русинів) Тевтонський орден веде безперервні війни. Сила вказаного «імператора» настільки велика, що орден не зможе успішно їй протистояти без допомоги апостольського престолу. Найбільше ж тривоги викликає позиція короля Польщі, який перешкоджає миру і згоді між сусідніми християнськими країнами. Коли б цей король, як він повинен був би, надав допомогу ордену, останній зміг би гідно опиратися «виценазваним ворогам Христа»²⁸. Безперечно, інформація цього листа дуже тенденційна:

25 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. T. I. 1216–1352, ed. A. Theiner (Romae, 1859), XXXV, 637–638, nr DCCCCLVIII; російський переклад (за пізнішою публікацією 1958 р.): Хаутала Р. В землях «Северной Тартарии», 701–703, № 134. Відповідна булла тоді ж була адресована до архієпископа гнзненського, єпископів краківського і вроцлавського (*Vetera monumenta*. T. I, 638, nr DCCCCLIX).

26 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. T. I, 638–639, nr DCCCCLX; російський переклад (за пізнішою публікацією 1902 р.): Хаутала Р. В землях «Северной Тартарии», 516–517, № 93.

27 *Imperator Tartarorum, una cum principibus, maxime cum regibus Litwinorum et Ruthenorum suis tributariis [...]*.

28 *Codex diplomaticus Prussicus*. Bd. 3 (Königsberg, 1848), 34–36, № XXI; російський переклад: Хаутала Р. В землях «Северной Тартарии», 706–707, № 135. Переклад Р. Хаутали в найбільш

його автори явно мали за мету дискредитацію Казимира III перед папською курією — у рамках тривалої суперечки між Польщею й Тевтонським орденом за володіння Померанією. Насправді татарсько-руський напад був спрямований зовсім не на Прибалтику, а саме проти Польщі. Однак той факт, що на початку грудня 1340 р. дійсно очікувалося татарське нашествя на Центрально-Східну Європу, сумнівів не викликає.

Ця неординарна подія викликала резонанс далеко за межами Польщі, відбившись у ряді інших європейських джерел (але іноді в перебільшених масштабах і з фантастичними подробицями). Серед таких наративів, створених у 1340-х рр., варто відзначити дві хроніки — чеську Францішка Празького та німецьку Йоганна Вітодурана, інакше Вінтертурського²⁹.

Хроніка Францішка Празького, укладена в 1342 р., на початку 1341 р. повідомляє про вторгнення татар до Польщі. Воно було здійснене в помсту «за землю русинів, над котрою перед тим здобув перемогу (*debellaverat*) князь Польщі» через те, що русини отруїли свого князя, родича польського володаря, який (Юрій Болеслав) поширював на їхніх землях католицьку віру. Король Казимир просив допомоги проти татар у королів Угорщини, Чехії та інших володарів. Дійсно, багато християн вирушили загонами до Польщі, оскільки папа Римський урочисто оголосив проповідь хрестового походу проти татар у Чехії та інших королівствах (пряме посилення на буллу Бенедикта XII від 1 серпня 1340 р.). Але поки королі та князі готувалися до війни, на заваді татарам стали великий мороз і сніг (*frigus grande, nivesque magne*), а потім почався сильний голод (*fames maxima*), тож вони повернули назад, забравши багато тисяч полонених християн³⁰. Дійсно, саме вказані празьким хроністом обставини видаються основною причиною відступу ординців, хоча, безперечно, на це вплинув і збройний опір польського короля.

Німецька (швабська) Хроніка Йоганна Вітодурана (Iohannis Vitodurani), інакше Вінтертурського, повідомляє: «Року Божого втілення 1341 в перший тиждень Великого посту (*in quadragesima*; у 1341 р. припадав на 19–26 лютого — С.К.) величезна кількість татар та інших язичників голодом вимуше-

---

цікавому для нас місці викривляє зміст документа: перекладач чомусь переставив місцями значні фрази оригінального тексту, унаслідок чого вийшло, що тевтонський магістр веде «безперервні війни» проти «імператора тартар», а не «з королями литовців і рутенів».

29 Події, що відбулися після смерті «короля русинів» (Юрія Болеслава), під 1340 р. досить реалістично викладено у творі Йоганна з Фіктрінга (*Iohannis abbatis Victoriensis*) у Каринтії (помер між 1345 і 1347 рр.). Але його розповідь, близька до тексту Яна з Чарнкова, порівняно з останнім практично не містить додаткової інформації. Навпаки, твір міланського домініканця Гальвано Ф'ямма, написаний близько 1342 р., передає в основному фантастичні чутки: татари через сильний голод вдерлися до християнських земель «за Дунаєм», проти них виступили королі Угорщини, Чехії та Польщі, а також «багато тевтонців». Тут же згадано про облогу одного замку, під час якої загинув татарський «імператор», убитий стрілою — пор. повідомлення *Свентокишського рочника* про аналогічну загибель «князя татар» під час облоги Любліна, помилково під 1337 р. (Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 734, 725–726, № 145, 142).

30 *Fontes rerum Bohemicarum*. Т. IV. Ed. J. Emler (Praha, 1884), 430–431; російський переклад: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 723–724, № 141.

ні до землі королів краківського й угорського вторглися», сильно їх спустошивши. Згадані королі звернулися по допомогу до «імператора Людовіка та багатьох інших володарів католицьких», але отримали від імператора іронічну відмову, особливо стосовно короля угорського. Далі Вітодуран наводить різні чутки про татарське нашествя, у достовірності яких сам автор не був упевнений. Між іншим, татари нібито розорили ледь не всю Угорщину, однак урешті були розбиті навколишніми християнами та втекли. Лише наприкінці свого оповідання хроніст викладає альтернативну причину (*causam*) вторгнення ординського війська, яка насправді й була реальною. А саме, після отруєння русинами свого князя «латинянина» (Юрія Болеслава),

що почувши король краківський, чия дружина сестрою дружини короля русинів, тепер отруєного, була, туди з військом поспішив і незмірне майно, що від нього лишилося, захопивши, повернувся назад. Через що імператор татар, про це дізнавшись, у край люттю скерований, поган згаданих для спустошення області короля краківського й інших сусідніх областей володарів правовірних вислав. Котрі між іншими діями своїми місто одне королівське, належне королю краківському, облягли (Люблін — *С.К.*). Це побачивши, король часто згадуваний військо зібрав, і до них увірвавшись облогою зайнятих убив із них шість тисяч і місто мужньо захистив [...] Із названих поган велика сила набігом раповим і несподіваним до Пруссії (*Brusciam*) вторглися та на неї напали, але християни, наскільки швидко можучи зібравшись війною на них пішли, і в ній перемігши, їх прогнали, однак не без загибелі та кровопролиття багатьох християн³¹.

Видавці *Хроніки Вітодурана* скорегували вказане в нього датування на 1340 р., посилаючись на документ, в якому, дійсно, згадано про напад татар на Польщу в лютому 1340 р.³² Ідеться про звіт збирача папської десятичини в Угорському королівстві, де між іншим записано: «Року Господнього 1340 дня 20 лютого (*Anno domini MCCCXL. Die XX. Febr.*), коли татари вторглися до королівства Польського, і від цього король та все королівство Угорське занепокоїлись [...]»³³. Але справа в тому, що про татарський похід на Польщу на початку 1340 р. жодне інше джерело XIV ст. не повідомляє. У більшості наративів війна з татарами представлена як наслідок дій Казимира III на Русі, а в ряді джерел, аналогічно *Хроніці Вітодурана* — має конкретну дату 1341 р. Оповідання Вітодурана містить виразні паралелі з папською булою від 29 червня 1341 р. (Казимир не отримав допомоги від сусідів), розповіддю Яна з Чарнкова (облога Любліна) й листом від 3 грудня 1340 р. (очікування татарського вторгнення до Пруссії). Таким чином, слід визнати, що у звіті збирача папської

31 *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series. T. III* (Berolini, 1924), 181–184; переклад: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 730–732, № 144.

32 *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series. T. III*, 181, nota 4.

33 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. T. I*, 636, nr DXXXXLVII. Р. Хаутала навів цей текст за старим, не дуже критичним виданням Д. Фесра 1837 р., де вказане число не XX, а «*XI. Febr.*» (Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 709, № 136).

десятини дата вказана помилково: має бути 20 лютого не 1340, а 1341 р.³⁴ Тоді вона цілком відповідатиме хронології Вітодурана (19–26 лютого 1341 р.).

Досить близьке датування татарського нападу було зафіксоване ще в італійській *Історії Парми* авторства Johanne de Cornazanis. Тут під 1341 р. повідомляється: «Місяця січня великий був конфлікт із татарами»³⁵. Далі прихід татар до католицької Європи, нібито викликаний природними катаклізмами, датовано так: «Місяця грудня 1340 і січня 1341 з жінками, і дітьми, і зі всім своїм народом вони пройшли через замерзлі болота». Це нашість нібито відбили королі Польщі, Чехії та Угорщини³⁶. Очевидно, свідчення *Історії Парми* про війну з татарами у січні 1341 р., записане в далекій Італії, містить хоча й незначну (в рамках одного місяця), але все-таки неточність. Зокрема відомо, що 15 січня 1341 р. король Казимир перебував у Кракові³⁷, тобто в похід проти татар він виступив пізніше. Таким чином, напад ординських військ на Польщу, згідно зі вказаними вище джерелами, дійсно можна впевнено датувати лютим 1341 р.

Щодо неперевіреної інформації, переданої Вітодураном про вторгнення татар до Угорщини і Пруссії, то її однозначно слід визнати помилковою — оскільки місцеві джерела про це нічого не знають. Максимум, ординці могли робити незначні напади на прикордонні райони Угорського королівства³⁸. Король Карл Роберт, очевидно, не мав особливої потреби захищати власні володіння, але дійсно надав військову допомогу Казимирові III. В одному документі 1342 р. є згадка, що незадовго до того угорський монарх «військо вислав у Польщу проти татар боротися»³⁹.

Нарешті, особливу цінність має звістка чеського хроніста Бенеша Крабіце з Вейтміла:

Року Господнього 1341 Казимир, король Польщі, мав війну з русинами й литвинами невірними (*Ruthenis et Lytwanis infidelibus*), які прийшли захопити королівство та землі Польщі, і Божою милістю відступили через короткий час⁴⁰.

Це свідчення підтверджує правдивість інформації, наведеної в листі пруських єпископів від 3 грудня 1340 р., про вагому участь у татарському поході литвинів і русинів, данників хана Узбека. Судячи з усього, ішлося про під-

34 Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 709.

35 *Del mese di Gennaio grande fu il conflitto de' Tartari*.

36 *Rerum Italicarum scriptores*. Т. XII. Ed. L. A. Muratorius (Mediolani, 1728), 742; російський переклад з італійської: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 737–738, № 147.

37 *Kodeks dyplomatyczny Malopolski*. [Т. I]. Wyd. F. Piekosiński [Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Т. III] (Cracoviae, 1876), 253–254, nr CCXIII (за оригіналом).

38 Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 99, 733, прим. 13.

39 Лист палатина Вільєрма Другета до капітули Спішської церкви від 19 серпня 1342 р.: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Т. III. Collegit et edidit L. C. Dedek (Strigonii, 1924), 473–474, nr 625; російський переклад: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 718, № 140.

40 *Fontes rerum Bohemicarum*. Т. IV, 490; російський переклад: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 739, № 148.

даних нового галицько-волинського князя литовського походження — Дмитра Любарта⁴¹.

Переходимо до наслідків, які татарсько-руське вторгнення мало для польської влади в Галицькій Русі. Про це сам Казимир III повідомляв у листі-проханні до папи Римського, зміст якого Бенедикт XII переказав у буллі до краківського єпископа, виданій 29 червня 1341 р. Після того, як схизматики-русини отруїли Болеслава, князя Русі, «родича рідного» (*consanguineum germanum*) короля Польщі, та перебили деяких інших католиків, Казимир вирішив їм помститися:

з військом своїм до землі Русі названий народ подолати / завоювати (*expugnaturus*) увійшов, і особисто (*per ipsum*) тому народу великі втрати завдав, ...[ім'я пропущене] голова (*Capitaneus*) того народу до Узбека (*Usbek*) татарського імператора, чийм народ той данником визнається, прибувши / звернувшись (*accedens*), проти названого короля безліч татар привів і крім того (*nichilominus*) від того ж імператора домігся, що до вторгнення і зруйнування королівства Польського велике надзвичайно названих татар військо призначив. І нарешті названий король, ретельно взявши до уваги, що для такого роду проведення справи католицьких володарів сусідніх необхідної допомоги, хоча її просив, не отримав [...] і щоб голова й народ згаданого короля розпорядження й добрі наміри взаємно прийняли (*mandatis et beneplacitis coaptabant*), ті ж король і голова, як і народ, певні умови та договори (*certa convenciones et pacta*) з певними службами та підлеглими (*serviciis et subiectionibus*) тому королю видавши у згоді взаємно зійшлися. Серед котрих умов і договорів вищезгаданий король принесеною присягою (*praestito iuramento*) обіцяв, що голову й народ вищеназваних у всьому оберігати (*tuere*) повинен, і тих в їхніх ритуалах, правах і звичаях зберегти.

Щоправда, Казимир III, за його словами, «сумнівався, чи у цьому не вчинив лицемірство (*prevaricasse*) стосовно Господньої волі», і просив звільнити його від згаданих зобов'язань. Папа вповноважив зробити це єпископа краківського, називаючи присягу русинам такою, що була дана Казимиром у зв'язку з «подібного роду договорами та угодами неприпустимими (*illicita*)», і наклавши на короля «за названу присягу необдуману покаяння спасенне»⁴².

Таким чином, як бачимо, навесні 1341 р. Казимир III пішов на суттєві поступки русинам, уклавши з їхнім *Capitaneus* мирний договір. Йдеться про Дмитра Дедька, воєводу перемишльського (так цього *Datko* називає Ян із Чарнкова), який на той час уже став фактичним правителем цілої Галицької

41 Р. Хаутала вважає, що Бенеш повідомляє про напад литовців на Мазовію, який у Длугоша датований 8 вересня 1340 р. Однак у чеського хроніста йдеться конкретно про короля Казимира й Польське королівство, а не про князів незалежної Мазовії, які стали васалами польського монарха лише в 1351 р.

42 *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia* (далі — *VMPL*). Т. I. 1217–1409. Ab A. Theiner (Romae, 1860), 434, nr DLXVI; російський переклад (за пізнішим виданням 1958 р.): Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 713–714, № 138.

Русі з резиденцією у Львові. У листі до папи Казимир повідомляв, що русини присягнули йому «з певними службами й підлеглистями». Але ці слова, якщо й не були виправдальною вигадкою перед понтифіком, слід визнати суттєво перебільшеними. Сам факт укладення офіційного мирного договору, однією зі сторін якого виступав Дедько, свідчить, що останній зовсім не був звичайним васалом польського монарха. І дійсно, сам «Дмитро Дедько, управитель чи староста землі Руської» (*Demetrius Dedko, p(ro)visor seu capitaneus T(er)r[a]e Rus[s]i[a]e*), в оригінальному листі до громади міста Торуня, всланому зі Львова відразу після мирної угоди з Казимиром, ні про яку залежність від нього не згадує. Управитель Галичини повідомляв, що «незгоду, від диявольської намови посіяну між паном Казимиром, королем Польщі, та нами», вони припинили миром — «згоди дійшли об'єднуючої» (*c(on)cordi[a] e i[n]vivimus unionem*), — і тому закликає торунців по-старому їздити до Львова⁴³. За словами М. Грушевського:

Як бачимо, Дедько трактує тут Казимира як рівноядну з собою політичну силу, й нічим не натякає, аби та «незгода» з Польщею скінчила ся підданством Казимира: Юрія-Болеслава [покійного — С.К.] Дедько зве dominus noster [пан наш — С.К.], Казимира — просто dominus⁴⁴.

Зрештою, і сам Казимир III укладеною з Дмитром Дедьком угодою був незадоволений, про що ясно свідчила його петиція до папи Римського. Навпевне, він не поводився б подібним чином, маючи над Галичиною реальну владу. Фактично зверхність Казимира на Русі, хай навіть і була юридично зафіксована, звелася до формальності. Тож невдовзі король захотів звільнитися від присяги, даної Дедькові й русинам. Таке «звільнення» він отримав, але чи спробував його реалізувати — невідомо. Якщо так, то це призвело лише до того, що Галицька Русь остаточно відмовилась і від формальної зверхності польського монарха, визнавши своїм князем православного Дмитра Любарта.

Про останній факт однозначно свідчить напис, що зберігся на діючому (!) дзвоні собору св. Юрія у Львові:

Въ лѣт(о). 6849⁴⁵ сольянь быс(тъ) колок(о)лъ снї с(ва)тому Юрью при князи Дмитрії игуменомъ Євъфимьемъ⁴⁶.

Не можна не погодитися з М. Грушевським, який писав:

43 Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства*, 199–200, № 13 (за факсиміле оригіналу, з українським перекладом); російський переклад: Хаутала Р. *В землях «Северной Тартарии»*, 710–711, № 137.

44 Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 28.

45 За березневим літочисленням це березень 1341 — лютий 1342 рр.

46 *Болеслав-Юрій II, князь всей Малой Руси*. Санкт-Петербург, 1907, 79. Про цей дзвін та його фото див.: Чобіг Д. Дзвін Дмитра-Любарта у Львові. *Пам'ятки України. Національна спадщина*. 2017, № 5–6, 52–53 (<http://photo-lviv.in.ua/dzvin-dmytra-lyubarta-u-lvovi/>).

боротьба за галицько-волинські землі в 1340–1351 рр.

Ім'я Дмитра мав Любарт і тільки про нього й можна тут думати (на Дмитра Дедька, управителя Галичини, думати не можна, бо ані в своїй власній грамоті, ані в інших звістках він князем не титулується). Припускати, що дзвін сей був звідкись інде (напр. з Волини) до Львова принесений, трудно з огляду на те, що в написи він таки призначається для св. Юра: дуже дивного треба б на се вимагати припадку, аби первісно призначений для якогось монастиря св. Юрія на Волині, дзвін сей трапив до монастиря св. Юрія ж у Львові. Очевидно, у Львові в 1341 р. князем признавали Любарта-Дмитра⁴⁷.

Таким чином, перша спроба Казимира III поширити свою владу на Галицько-Волинську Русь закінчилася повним провалом.

***

Утім мир на кордоні руських володінь Дмитра Любарта й Польського королівства найближчим часом не настав. Відомі дві булли Климента VI від 1 грудня 1343 р., вислані до архієпископа гнезненського та Казимира III, в яких папа задовольняв прохання короля про матеріальну допомогу — відступав йому десятину на кілька років із польських епархій. Ці кошти мали піти на боротьбу Казимира з «поганами й невірними» (*pagani et infideles*) — під останніми малися на увазі православні «схизматики». Вони,

а саме татари, русини та литвини, вороги віри християнської, до королівства й підданих вищезгаданих підступають (*aggrediantur*) у великій кількості та часто нападають, і також тому королівству й підданам багато шкоди, насильств і несправедливостей жорстоко завдали до сих пір, і завдавати прагнуть⁴⁸.

Але до значної війни Казимира III з Любартом, незважаючи на солідну допомогу королю від папи, справа тоді не дійшла. Д. Врубель із цього приводу писав:

Якщо однак у наступному році дійсно відбулись якісь зіткнення на Русі, то їх обсяг був скоріше обмеженим, а отже їх ефекти були невеликими. Виглядає на те, що акція, підготовлювана наприкінці 1343 р., яка правдоподібно мала на меті розширення та утвердження панування Казимира на терені Русі, була раптово перервана. Можна прийняти, що в обмеженому обсязі еventуальної польської інтервенції на сході справу вирішила раптова зміна ситуації на заході (боротьба Люксембургів із Віттельсбахами) [...] Казимир Великий, подібно як король угорський,

47 Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. III, 141.

48 *videlicet Tartari, Rutheni et Litvani, hostes fidei christiane Regnum et subditos prelibatos aggrediantur multipliciter et frequenter impugnent, ac ipsis Regno et subditis multa dampna, violentias et iniurias atroces intulerunt hactenus, et inferre conentur* (VMPL. Т. I, 468–470, nr DCIV, DCV; *Monumenta Poloniae Vaticana*. Т. I. [Acta Camerae Apostolicae. 1207–1344. Vol. I]. (Cracoviae, 1913), 424–428, nr 214; російський переклад фрагменту: Хаутала Р. От Бату до Джанибека: военные конфликты Улуса Джучи с Польшей и Венгрией (2). *Золотоордынское обозрение*. 2016. Т. 4, № 3, 506 (автор пише про десятину на чотири роки, хоча в тексті документа такої конкретної вказівки ми не бачимо).

прийняв рішення, найпізніше в половині 1344 р., про виступ проти Люксембургів у рамках коаліції, що створювалася імператорською родиною Віттельсбахів⁴⁹.

Верховним сувереном Галицько-Волинської Русі вважав себе Людовік Анжуйський, король угорський, який офіційно носив титул *Galliciae, Lodomeriae... rex* (присвоєний угорськими монархами ще на початку XIII ст.). Напевне, за умовами польсько-угорської домовленості 1339 чи 1340 р., аналогічно з пізнішим актом 1350 р., Русь визнавалася володінням короля Угорщини; останній лише зі своєї волі й тимчасово, на пожиттєвому праві, відступав її королю Польщі⁵⁰. 20 травня 1344 р. Людовік писав із Буди «вірному (васалу) своєму мужу вельможному, рицарю Дечку, наміснику русинів»⁵¹. На Русі беруть з угорських купців, конкретно міщан Кошице (Cassa), більший податок, ніж із польських та інших; тож король угорський доручає Дедьку це припинити — «з огляду на вірність вашої вельможності, від присутніх знану належно, тим не менше даємо доручення»⁵². М. Грушевський справедливо зазначав:

Очевидно, титулатуру Людовикового листу до Дедька треба пояснити тим, що признаючи за собою традиційні королівські права на Галичину, Людовік з того становища називав Дедька своїм васалом, хоч не мав ніякої реальної влади ані над ним, ані над Галичиною. Ся властива незалежність Дедька дає себе відчувати навіть в стилізації самого листу⁵³.

На жаль, ніяких подробиць боротьби за Галицько-Волинську Русь у першій половині 1340-х рр. ми не знаємо. Відомо лише про підсумковий мир, укладений Казимиром III із Любартом весною 1345 р. Це засвідчує була

49 D. Wróbel, “Kwestia krzyżacka a wschodnia polityka Kazimierza Wielkiego po roku 1343”, *Średniowiecze Polskie i Powszechnie IV* (2007), 138.

50 У старій історіографії ця угода, на підставі повідомлення угорської *Будинської хроніки*, відносилася до липня 1339 р. Пізніше дату досить довільно було скореговано на червень 1338 р. Нарешті, відносно нещодавно з'явилася версія, «що найсприятливішим моментом до встановлення укладів успадкування був час між першою і другою виправою короля на Русь (1340 р. — С.К.) або безпосередньо по другій виправі» (S. Szczur, “*W sprawie sukcesji andegaweńskiej w Polsce*”, 83–85).

51 *fideli suo viro Magnifico, Comiti Dechk, Capitaneo Ruthenorum*.

52 *quare fidelitatem Vestrae Magnificentiae de praesentibus requirimus diligenter, nihilominus damus in mandatis (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera G. Fejér. T. IX, vol. I (Budae, 1833), 209–210, nr XCV; Болеслав-Юрій II, князь всей Малой Руси, 79, 123)*. Відразу після цього документа Д. Феєр надрукував, також як акт 1344 р. (хоча такий у тексті не вказаний), привілей для Кошице, де згадані «купці закордонні, а саме з королівств Русі, Польщі» (*mercatores extranei, de regnis scilicet Russiae, Poloniae) (Codex diplomaticus Hungariae. T. IX, vol. I, 210–212, nr XCVI)*. Однак нижче той самий акт повторно опублікований із датою в тексті 1361 р. (*Codex diplomaticus Hungariae... T. IX, vol. III (Budae, 1834), 241–243, nr CXIV*). Дійсно, оригінальний документ із Кошицького міського архіву має дату 9 серпня 1361 р. (*Sprawozdanie z poszukiwan na Węgrzech dokonanych z ramienia Akademii Umiejętnosci (Kraków, 1919), 14, nr 23*).

53 Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 29. Про інші трактування *invocatio* листа Людовіка див.: Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI — друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ, 2014, 381–383. Власна версія М. Волощука, заснована по суті лише на співзвучності прізвиська Дедька з деякими топонімами в Угорщині (с. 383–387), видається не надто переконливою.

Климента VI до Казимира від 18 жовтня 1345 р.: якийсь інформатор — ним був Ян Люксембурзький, король чеський, ворог Казимира⁵⁴, — повідомив папі, що король польський уклав угоду «з литвинами схизматиками» (*Latwinis scismaticis*), зобов'язавшись допомагати їм проти християн. Казимир у своїх листах виправдовувався важкою війною, яку почав проти нього король чеський під час війни з тими схизматиками: «протистояти належним чином не маючи змоги ворожнечі й силі названого короля [чеського], перемир'я встановив з тими схизматиками»⁵⁵. У вказаній буллі папа, між іншим, застерігав польського монарха, щоб він не надавав жодної допомоги «схизматикам» проти християн⁵⁶. «Схизматики з певністю означають тут лише Любарта і його підданих, немає тут натомість мови про інших князів литовських, котрі — як Ольгерд чи Кейстут — були поганями і належало б сподіватися, що таким епітетом були б означені папою»⁵⁷. Додамо, що язичником залишався й тодішній великий князь литовський Євнутій Гедимінович, який у тому ж 1345 р. був вигнаний братами з Вільни та втік до Москви, де 23 вересня прийняв православ'я з іменем Івана⁵⁸. Війна між королями польським і чеським, яку перший називав причиною свого перемир'я «з литвинами схизматиками», почалася весною 1345 р. А вже у червні, під час походу на Опавське князівство (васальне до Чеського королівства), Казимир III мав допомогу від «угорців, а також *литвинів*» (*Vngarorum atque Lytwanorum*)⁵⁹.

Таким чином, примирення короля польського зі «схизматиками», тобто православним князем литовського походження Любартом, мало місце весною 1345 р. Умови цієї угоди для Казимира III були досить прийнятними, він навіть отримав допомогу Литви проти Чехії. Та, головне, існують докази на користь того, що весною 1345 р. Казимирові вдалося закріпити за собою найзахіднішу частину Галицької Русі — Сяноцьку землю⁶⁰. Відомий також список документа від 2 лютого 1346 р., де король Польщі титулується паном

54 D. Wróbel, “Kwestia krzyżacka a wschodnia polityka Kazimierza Wielkiego po roku 1343”, 139.

55 *resistere commode non poterat hostilitati et potentie dicti Regis, treugas fecisti cum ipsis scismaticis*.

56 *VMPL*. Т. I, 484–485, nr DCXXVIII.

57 D. Wróbel, “Kwestia krzyżacka a wschodnia polityka Kazimierza Wielkiego po roku 1343”, 139.

58 НПЛ: 358; ПСРЛ 15, 1: 56 (*Рогожський літописець*) і т. д.

59 *Fontes rerum Bohemicarum*. Т. IV, 495 (*Хроніка Бенеша з Вейтміла*); Wyrozumski J. *Kazimierz Wielki*, 109.

60 В оригінальному акті від 9 травня 1345 р. Казимир дозволяє вільний проїзд купцям «de Sandecz versus Rusiam (в напрямку Русі) per (через) Byecz, Smigrod et Sanok» (*Kodeks dyplomatyczny Malopolski*. [Т. I], 258, nr CCXVIII). Див. про це також: Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 31. Є. Вирозумський, посилаючись на той самий привілей 1345 р., пише: «Казимир Великий зі свого боку впровадив власні залоги до Перемишля й Сянока, що, здається, впливає з привілею для купців сондецьких із 1345 р.» (Wyrozumski J. *Kazimierz Wielki*, 87). Те саме знаходимо й у Ф. Шабульда: «У ході воєнних дій польському королю вдалося в 1343–1344 рр. захопити прикордонні з його володіннями Сяноцьку та Перемишльську землі» (Шабульдо Ф. М. *Землі Юго-Западної Русі в составе Великого княжества Литовского*. К., 1987, 40). При цьому автор посилається на книгу І. Філевича (с. 159, прим. 156), але там ідеться лише про Сянок. Згодом про Перемишль навряд чи правдоподібна, адже в такому разі у привілеї 1345 р. це важливе місто, слід гадати, мало б бути вказаним після Сянока — також як володіння Казимира на шляху до Русі.

і дідичем Руської землі (*Rex Poloniae necnon terrarum Cracovie [...] Russique dominus et heres*)⁶¹. Утім, якщо цей документ і достовірний, для найближчих років він є цілком нетиповим: здається, в інших актах Казимира, що містять його розгорнутий титул⁶², «земля Руська» з'являється аж наприкінці 1349 р. Основна ж частина Галичини, як і вся Волинь, у 1345 р. залишилися під владою Дмитра Любарта, князя володимирського.

У вересні 1347 р. візантійський імператор Іоанн VI Кантакузин, прийнявши рішення про ліквідацію Галицької митрополії у складі «єпископій, що знаходяться в Малій Русі», котрі мали повернутися під управління митрополита Київського і всієї Русі, повідомив про це володаря «Малої Русі». У грамоті імператора її адресата названо так: «Найблагородніший король володимирський і родич моєї царської величності, кир Дмитрій Любарт»⁶³. Окрім інформативної мети, лист містив і прохання до Любарта:

Про все це повідомляє тобі моя царська величність на той кінець, щоб ти сприяв усуненню того галицького архієрея й переконав його прибути сюди (до Константинополя, де мало відбутися розслідування — *С.К.*); а пресо священного митрополита Київського, пречесного й екзарха всієї Русі, прийміть віднині як справжнього та законного митрополита⁶⁴.

Звідси цілком очевидно, що столиця неканонічного галицького митрополита знаходилася на території володінь Дмитра Любарта. Це узгоджується зі свідченням *Краківської кафедральної хроніки* про те, що Любарт держав усю спадщину Болеслава Юрія Тройденовича, «князівство Русі», аж до 1349 р.

Будучи «королем» Галицько-Волинської Русі, Дмитро Любарт, вірогідно, визнавав і певну зверхність своїх старших братів — литовських князів на чолі з великим князем Ольгердом. Принаймні, на початку 1348 р. Любарт вислав волинські полки до далекої Литви, на допомогу братам проти Тевтонського ордену. Битва відбулася 2 лютого біля р. Страви (*Strebene*), притоки Німану, і виявилася для Гедиміновичів украй нещасливою: хрестоносці, «з литвинів і русинів закликаних із різних місць, а саме Володимира, Берестя, Вітебська, Смоленська й Полоцька, на допомогу вбили більше 10 тисяч»,

61 *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*. Т. VII (Lwów, 1878), 7-9, nr 6. Акт зберігся у списку першої половини XV ст.; видавець, незважаючи на дещо попсований перелік свідків (імена яких, утім, відповідають 1346 р.), фальсифікатом його не вважав (s. 9, przyp. 1).

62 Див., напр.: *Kodeks dyplomatyczny Malopolski*. [Т. I], 255–256, nr CCXV (15 грудня 1341 р.), 257, nr CCXVIII (18 жовтня 1343 р.), 267, nr CCXXIV (22 серпня 1347 р.); Т. III, 40, nr DCLXIII (6 грудня 1340 р.), 41, nr DCLXIV (10 червня 1341 р.), 46, nr DCLXVIII (25 січня 1342 р.), 63, nr DCLXXXI (12 листопада 1346 р.). Утім і в актах 1350-х рр. Русь у титулі Казимира часто пропущена.

63 У точній транскрипції з грецького тексту: «[...] рекс Володімерої [...] кир Деметріє Лоїмпорте». У російському перекладі титул «рекс», калька з латинського «rex» (король), невірно перекладено як «князь».

64 *Русская историческая библиотека*. Т. VI: *Памятники древнерусского канонического права*. Ч. 1. Санкт-Петербург, 1880, Приложения, 29–34.

боротьба за галицько-волинські землі в 1340–1351 рр.

включаючи «короля русинів» Наримонта Гедиміновича (князя полоцького та пінського)⁶⁵. Цікаво, що Володимир і Берестя тут згадані навіть перед Вітебськом, Смоленськом, Полоцьком.

Політична солідарність Гедиміновичів фіксується й надалі. У 1349 р. Ольгерд уклав мир із Семеном Івановичем, великим князем володимиро-московським. Відразу після цього московський літописець повідомляв, що

прислалъ князь Любортъ изъ Вельня своихъ бояръ къ князю великому Семену бити челомъ о любви и испросити сестричну его за себе оу князя Костянтина Ростовскаго. И князь великій Семень Ивановичъ пріялъ въ любовь его челобитіе, пожаловалъ и выдалъ свою сестричну въ Вельнь.

Потім і сам, із метою закріплення литовсько-московського миру, ще раз вислав послів до Москви — з проханням до великого князя Семена видати за себе його «свєсть» (сестру дружини) Уляну, дочку князя Олександра Михайловича Тверського. Усі ці події відносяться до весни — літа 1349 р.⁶⁶

Із наведеного повідомлення про шлюб Любарта випливає, що незадовго перед тим, десь у 1348 чи на початку 1349 р., померла його перша дружина — княжна володимирська Агрипина Андріївна, остання представниця династії Романовичів⁶⁷. Дітей від цього шлюбу не лишилося, а отже відтепер литвин Любарт уже *не мав династичних прав* на володіння Галицько-Волинським князівством. Цілком вірогідно, на це й очікував Казимир III: навряд чи було випадковим збігом те, що саме в 1349 р. він повернувся до свого давнього плану — приєднати Галицько-Волинську Русь до Польського королівства. Реалізувавши цей задум (хоча врешті й не повністю), Казимир тим самим розпочав нову епоху в історії Східної Європи — кількасотрічної експансії Польщі на землі Південно-Західної Русі, що матиме далекосяжні політичні та етнокультурні наслідки.

Похід Казимира III на Галичину й Волинь у 1349 р., незважаючи на його величезне історичне значення, у джерелах відбився дуже скупо. Варто почати з так званого *Меховського рочника*, який, схоже, зберіг свідчення про одну важливу передумову цієї виправи:

65 *de Letwinis et Rutenis vocatis ex diversis partibus, scilicet Lantmar, Breusike, Vitebeke, Smalenske et Plotzeke, in auxilium ceciderunt supra Xm. Narmanthe, rex Rutenorum, frater Algarden ac Keinstuthen, regum Letwinorum, in eodem conflictu peremptus (Scriptores rerum Prussicarum. Bd. 2 (Leipzig, 1863), 75–76 (Хроніка Лівонії Германа з Вартберге).*

66 ПСРЛ 15, 1: 59 (Рогожський літописець); ПСРЛ 18: 96–97 (Симеонівський літопис, так само було й у втраченому *Троїцькому*). Наступне повідомлення тут датоване 7 вересня, а отже, шлюби Любарта й Ольгерда або, принаймні, ухвалення рішень про них у Москві відбулися не пізніше серпня, і ніяк не раніше березня — початку 6857-го березневого року. У *Московському зводі кінця XV ст.*, а також деяких інших, ці шлюби датовані за ультраберезневим стилем — 6858-м роком (ПСРЛ 25: 177).

67 Келембет С. Любарт-Дмитро Гедимінович: перший шлюб і династичні права на Галицько-Волинське князівство, 141–167.

Року Господнього 1349 посли татарські приходили до короля польського. (Далі йде повідомлення про морову епідемію в Угорщині — С.К.). І наприкінці того року король Казимир землю Руською заволодів⁶⁸.

В історіографії давно вказувалося на явний зв'язок між цими двома подіями: у той час

верховними володарями Червоної Русі залишалися татари й, вельми вірогідно, що Казимир шляхом договору з ними заволодів без боротьби Червоною Руссю, зобов'язавшись платити їм данину (те, що Казимир у п'ятдесятих роках був татарським даниником, підтверджується папськими буллами)⁶⁹.

Дійсно, із погляду хана Джанібека було не так уже й важливо, хто саме платитиме йому данину з Галицько-Волинської Русі — литовський князь чи польський король. Тим більше, що відносини між Ордою та Литвою в той час були не найкращими: у 1348 р. хан навіть арештував посольство великого князя Ольгерда на чолі з його братом, Коріатом Михайлом, якого видав великому князеві Семенові Московському — ворогові Литви⁷⁰. Щоправда, як ми бачили, наступного року Ольгерд помирився з Москвою та викупив Коріата. Однак відбулося це не раніше весни, а татарське посольство до Казимира III записане в *Меховському рочнику* першим під 1349 р.; гадане ж посольство короля польського до Джанібека, скоріше за все, мало місце 1348 р. Нарешті, мир Литви з Москвою 1349 р. ще не означав аналогічного миру з Ордою. Як досвідчений політик, Казимир III навряд чи міг повторити свою помилку 1340 р. У будь-якому випадку фактом є те, що Орда на окупацію Русі в 1349 р. не відреагувала, і «в пізніших походах на Польщу чуємо тільки «Литвинів»»⁷¹.

Дані з ітнерарію Казимира III підтверджують, що його руський похід відбувся восени 1349 р.⁷² 5 грудня він уже видав у польському Сандомирі грамоту з титулом «Божою милістю король Польщі та володар землі Русі»⁷³, якою дозволяв торунським купцям «через землю нашу Руську проходити й до Володимира нашого міста приходити»⁷⁴.

68 *Anno Domini 1349. nuncii Thartarorum venerunt ad regem Polonie [...] Et in fine eiusdem anni rex Kazimirus terram Russie obtinuit* (МРН. Т. II, 885). Див. також коротке повідомлення під 1349 р. у *Торунського анналіста: Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 3 (Leipzig, 1866), 78.

69 Линниченко И. Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси. *Журнал Министерства народного просвещения*. Ч. CCLXXV. 1891. Июнь. Санкт-Петербург, 1891: 460. Про те, що Казимир зі своїх руських земель платив татарському ханові «непомірний щорічний податок із майна, ставши його даниником», згадано в папській буллі 1357 р. (*V MPL*. Т. I, 581, nr DCCLXXVI; переклад фрагменту: Хаутала Р. От Бату до Джанибека, 508–509).

70 ПСРЛ 15, 1: 58 (*Рогожський літописець*).

71 Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 33.

72 Див.: Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 34.

73 *dei gratia rex Polonie dominusque terre Russie*.

74 *per terram nostram Rusiae transeundi et ad Ladimiram nostram civitatem veniendi* (Болеслав-Юрій II, князь всей Малай Русі, 80, 123–124 (за оригіналом)).

Інші джерела про події 1349 р. не надто багатослівніші за *Меховський рочник*. Літописець із далекого Новгороду коротко занотував:

Приде король краковський со мною силою, и взяша лестью землю Вольньскую и много зло крестианомъ створиша, а церкви святяга претвориша на латыньское богумерзькое служение⁷⁵.

У даному повідомленні цікава вказівка на «лесть» (хитрість) Казимира — вона узгоджується з тим фактом, що польський король дійсно не зустрів на Русі суттєвого збройного опору. Можливо, його напад на Любарта був віроломним — усупереч їхній мирній угоді 1345 р. (якщо та не представляла собою перемир'я на відносно короткий строк). Із «лестю» можна пов'язати і проект християнізації Литви, який папа Римський намагався реалізувати, за участі Казимира, саме восени 1349 р. 16 вересня Климент VI писав королю, що дізнався від нього про намір «Кейстута (*Kerstutis*) і братів його князів литовських» прийняти католицизм. Папа закликав адресата, аби він сприяв доведенню цієї справи до кінця, повідомляючи про свій намір надати Кейстутіві королівський титул. Гнезненський архієпископ тоді ж отримав розпорядження організувати місію в Литву, а кількома днями пізніше папа надіслав буллу й самому Кейстуту⁷⁶. Існує гіпотеза,

що не християнізація Литви була наприкінці сорокових років справжньою метою короля польського, також, що висунута ним ініціатива була лише приводом до реалізації інших політичних цілей. [...] Згідно зі сказаним вище, дуже можливо, що одним із головних мотивів короля було бажання не допустити до взаємодії Любарта та Кейстута перед обличчям польської виправи на Русь чи принаймні — як припускав Г. Пашкевич — використання елемента захоплення знеацька⁷⁷.

Як би там не було, допомоги від своїх войовничих братів Любарт, судячи з усього, дійсно не отримав, а Казимир III під час походу на Русь суттєвого опору не зустрів. *Краківська кафедральна хроніка* повідомляє лише, що в 1349 р. він до «князівства Русі» «з військом сильним увійшов, зайняв цілком зі всіма містами й замками, Любартові (*Lubardo*) лише місто Луцьк (*Luczsko*) із територією його в догоду добрій волі своїй відступивши», після чого з тріумфом повернувся у Краків⁷⁸.

75 НПЛ: 361.

76 *V MPL*. Т. I, 525–527, nr DCXCI–DCXCIII.

77 D. Wróbel, “Kwestia krzyżacka...”, 150–151. Нижче автор пропонує також іншу гіпотезу: «Існує ще можливість, що князь троцький підтримав (чи скоріше сам висунув) ініціативу християнізації, намагаючись у цей спосіб віддалити повністю чи хоча б на певний час загрозу польського вторгнення на Русь (як учинив аналогічно в році 1351). Це зрештою навзаєм не виключає гіпотези, представленої вище» (s. 152). Раніше таку можливість не виключав М. Грушевський (Грушевський М. *Історія України-Русі*. IV, 34).

78 *МРН*. Т. II, 629; переклад: Хаутала Р. В землях «Северной Тартарии», 743, № 149.

Щоправда, суттєво іншу картину Казимирового походу 1349 р., включаючи потужні облоги основних руських міст, а також приведення до присяги деяких князів, подає пізня *Хроніка Яна Длугоша*. Однак це джерело не можна вважати достовірним: його автор, як давно й переконливо доведено, був занадто схильним до «літературного розширення» використаної інформації, а іноді прямих вигадок. Саме з цієї причини вище ми проігнорували оповідання Длугоша про походи Казимира на Русь 1340 р. Маючи у своєму розпорядженні винятково ті самі джерела, що й сучасні дослідники, «батько польської історіографії» доповнив їх власними фантазіями, а результат представив як остаточне приєднання «всієї землі Русі», упродовж одного року та кампанії, до Польського королівства⁷⁹. Під 1349 р. Длугош розповідає, що Казимир завоював лише «землі Русі позостали (*reliquas*)», а наприкінці повідомляє, як король «деяких же князів Русі (багато оскільки їх у той час було)» привів до васальної присяги, повернувши назад їхні володіння⁸⁰. Цю інформацію можна було б також проігнорувати, якби не історіографічна версія, нібито Длугош мав на увазі родичів Любарта, котрі ще до 1349 р. отримали уділи в межах Галицько-Волинської Русі.

Якщо не помиляємося, уперше таку версію запропонував польський історик Ю. Пузина: «Рух не лише Коріатовичів, але цілої плеяди князів литовських на південь, а отже спочатку на Волинь, пізніше ж на Русь Забузьку й Поділля, був викликаний необхідністю боротьби Любарта з Польщею та Угорщиною за спадок по Юрієві-Болеславу Тройденевичу»⁸¹. Стосовно того,

де могли знаходитися князівства князів, котрі тоді склали присягу [Казимиру в 1349 р. — С. К.], то мислю, що відповідь має бути видана в той спосіб, що Любарт тримав Луцьк і Володимир із волостями, також Холм; Юрій Наримунтович — Белз, а Олександр Коріатович мав володіти уділом, котрий склали Теревовія і Стінка, або ті єдині дві волості подільські, завоювання котрих поляками можемо констатувати в тому часі⁸².

Останнє твердження Ю. Пузини представляє собою «модифікацію» гіпотез двох інших польських істориків. В. Абрагам уважав, нібито в 1349–

79 *I. Długossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae* (Varsaviae, 1978), Liber IX, 215–217; польський переклад: J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego* (Warszawa, 2009), Ks. 9, 268–270. У «концепцію» Длугоша не вкладалося повідомлення *Краківської кафедральної хроніки* про дев'ятирічне правління Любарта після отруєння Болеслава (Юрія) Тройденевича. Хроніст «розв'язав» цю суперечність дуже просто: «зробив» Любарта *попередником* Болеслава! (див. на самому початку оповідання). Про інші «методи» роботи Длугоша (деякі з них відбилися у його власноручних приписах на берегах рукопису) див., напр.: Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 32, прим. 3; 437–438; також примітки-коментарі в польському перекладі.

80 *I. Długossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, 254–255; J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, 321–322.

81 J. Puzyna, “Korjat i Korjatowicze oraz sprawa Podolska”, *Ateneum Wileńskie* XI (Wilno, 1936), 67.

82 J. Puzyna, “Pierwsze wystąpienia Korjatowiczów na Rusi południowej”, *Ateneum Wileńskie* XIII, 2 (Wilno, 1938), 61–64.

боротьба за галицько-волинські землі в 1340–1351 рр.

1350 рр. «здобутки польської зброї далі на схід сягали, і Поділля стосувалися». На думку дослідника, уже тоді на Поділлі панували литовські Коріатовичі, молодші онуки Гедиміна. Одного з них, Олександра, історик ототожнив з анонімним князем Русі, про якого Казимир III на початку 1351 р. повідомляв папі, що він прийняв католицизм⁸³. О. Галецький також припускав, нібито під час походу 1349 р. польський володар зайняв частину Поділля:

Напевне теж тоді вдалося королеві відірвати від Поділля, тоді наполовину бездержавного, що сплачувало данину татарським баскакам, дві волості, злучені від його часів із Руссю Галицькою, а саме Теребовлю (*Trembowle*) [...] і Стінку (*Ściankę*) на північний захід від неї, коло Злочова⁸⁴.

При цьому О. Галецький посилався на грамоту Владислава II Ягайла Спиткові з Мельштина від 1395 р., в якій польський монарх, надаючи останньому п'ять подільських замків, обумовлював, що «округи *Trebowlensis et Sczenca*» зберігають ті права, які вони мали за часів короля Казимира та князя Владислава Опольського⁸⁵. Але коли саме Казимир заволодів згаданими округами — документ не повідомляє. Нам видається логічнішим віднести цю анексію до пізнішого часу — близько 1366 р.

У вітчизняній історіографії версію Ю. Пузини прийняв і розвинув Ф. Шабульдо:

Можливо, з його санкції [великого князя Євнутія — *С.К.*], але за ініціативою Дмитра-Любарта, саме в 1343–1344 рр. у Галицько-Волинську Русь зі своїми військовими дружинами вирушила й осіла на її південних і західних окраїнах ціла плеяда Гедиміновичів, котрі в наступних битвах із польськими та угорськими феодалами, а також з ординцями, відстоювали її цілісність, проявляючи при цьому певну військово-політичну єдність⁸⁶.

На думку дослідника, саме з території Галицько-Волинської Русі ще в першій половині 1340-х рр. розпочалася експансія Коріатовичів на татарське Поділля⁸⁷. Суттєво далі пішов у цьому питанні Л. Войтович. За його версією, Коріатовичі були васалами Любарта, який нібито

почав роздавати лени на своїх давніх землях, в першу чергу на своїй частині Поділля. Напевно там отримали свої перші лени князі Корятівичі [...] Отже, схоже, що десь у 1341–42 рр. Любарт Гедимінович надав Корятівичам уділи у своїх

83 W. Abraham, “Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim”, *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*. T. I (Lwów, 1912), 5–6.

84 O. Halecki, *Dzieje unii Jagiellońskiej*. T. I (Kraków, 1919), 64.

85 *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*. T. I (Lwów, 1887), 19, nr XIX.

86 Шабульдо Ф. М. *Земли Юго-Западной Руси*, 40, 51 (щодо Теребовлі — нібито уділу Олександра Коріатовича в 1349 р.).

87 Шабульдо Ф. М. *Земли Юго-Западной Руси*, 41–42, 45.

старих володіннях на Східному Поділлі. Костянтин отримав Брацлавщину, Юрій — можливо північно-східну частину Волині з Любаром, а Олександр — Теробовлю⁸⁸.

На якій підставі Л. Войтович вважає, нібито Східне Поділля належало Любартові — невідомо. В історіографії, здається, ніхто не заперечував того факту (засвідченого відомою *Повістю про Поділля*), що до приходу Коріатовичів *усе* Поділля перебувало під *безпосередньою* владою татарських князів. У випадку з Теробовльським уділом Олександра Коріатовича Л. Войтович повторив гіпотезу Ю. Пузини. Натомість версії про Брацлавщину як володіння Костянтина й Любар (!) — Юрія є цілком бездоказовими.

Загалом же слід констатувати, що перебування родичів Любарта на території Галицько-Волинської Русі до 1350 р. жодним надійним джерелом не засвідчене. Принаймні, після примирення з Польщею в 1345 р. Любарт не мав причин для того, щоб віддавати значну частину своїх володінь іншим Гедиміновичам. Та й розпоряджатися землями, які «король володимирський» отримав унаслідок династичного шлюбу й вибору місцевого боярства, він навряд чи міг; особливо це стосується Берестейської землі з Підляшшям, переданої язичникові Кейстуту⁸⁹. Зовсім інша справа — ситуація після 1349 р., коли без допомоги інших литовських князів було не обійтися: Казимир III окупував майже всі володіння Любарта (крім Луцька), забезпечивши нейтралітет, а то й пряме схвалення хана Джанібека.

***

Зима та весна 1350 р. на Галицько-Волинській Русі пройшли мирно, але це було лише «затишшя перед бурею». Саме у цей час, очевидно, і формувалася антипольська коаліція всіх Гедиміновичів: починаючи з 1350 р. противниками Польщі постійно виступають «князі литовські». Допомога Любартові з боку його братів і племінників не була безкорисною. А саме молодший Гедимінович погодився відступити їм значну частину «Королівства Русі» — землі Берестейську з Підляшшям і Белзьку, а також, вірогідно, якусь частину Галичини. (Детальніше про уділи Гедиміновичів, належні їм на території Південно-Західної Русі в 1350–1360-х рр., див. в останньому підрозділі).

Литовсько-польська війна за «галицько-волинську спадщину» почалась у червні 1350 р., набувши затяжного характеру. У грудні Казимир III пояснював

88 Войтович Л. *Княжа доба: портрети еліти*. Біла церква, 2006, 668–670.

89 Щоправда, в історіографії поширена версія, нібито Берестя й Дорогичин були приєднані до Великого князівства Литовського ще в першій чверті XIV ст. (див., напр.: Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. III, 117, 525–526). Але ця гіпотеза заснована, фактично, лише на одному повідомленні *Хроніки Стрийковського* (1582 р.) — польського історика чи, радше, літератора, для якого вигадування цілих історичних епізодів було звичайною справою. Зате точно відомо, що в 1341 р. Дорогичином володів Тройден Мазовецький — батько Юрія Болеслава (див. вище, прим. 5), а Берестя як частину «князівства Русі» в 1349 р. захопив Казимир III.

папі Римському, що не може прибути до нього для відзначення ювілейного року, оскільки «від місяця червня найближчого й до сьогодні особисто зі своїм народом» постійно зайнятий війною — «проти невірних саме нападів»⁹⁰. Це узгоджується зі свідченням *Краківської кафедральної хроніки* про нещастя, що спіткали Польщу через убивство вікарія краківської кафедри Мартина Барічки, несправедливо звинуваченого перед королем і вночі 13 грудня втопленого у Віслі⁹¹. На думку автора хроніки, покаранням за такий злочин і стали подальші біди:

Через що зраду князі литовські часто до князівства Русі вторгаючись, Володимир і Львів міста, містечка, села спустошили, обертаючи (все) в попіл, а сильніші замки, зокрема Володимир, Белз, Берестя та інші менші, силою повністю захопили; а також Луковську, Сандомирську, Радомську землі значною мірою спустошивши, незліченний люд християнський у неволю відвели. І скільки разів, о скорбота, литвини з поляками в яких-небудь битвах дрібних сходилися, завжди поляки, Божим попуском, були переможені; і після багатьох поразок та спустошень пан Казимир король, побачивши, що тим литвинам протистояти не може, оскільки з ним ніколи в битві відкритій зійтися не хотіли, але так, як вовки хижі потайки землі його спустошили, раптово захопивши здобич, тікали, із тими литвинами так умовився, що відступивши їм місто й землю Володимирську, собі землю Львівську зі всіма замками, містечками та селами правом володаря залишив⁹².

90 *cum incipiendo a mense Iunii proximo transacto hucusque personaliter cum suis gentibus moram traxerit et oporteat eum ahuc trachere et facere moram longiorem in expedicione et exercicio continuo ac actuali bellando contra infideles ipsum impugnantes* (*Monumenta Poloniae Vaticana*. Т. III. [Analecta Vaticana. 1202–1366]. (Cracoviae, 1914), 333, nr 336). Польські історики ХХ — початку ХХІ ст., починаючи від Г. Пашкевича, писали про напад литовців на Ленчицьку землю й Мазовію ще у травні 1350 р.: король Казимир виступив проти них, і 20 травня (у четвер після Трійці) під Жуковом, біля Сохачева, завдав литовцям нищівної поразки. Єдине джерело, яке повідомляє про ці події — т. зв. *Споминки Сохачевські*. Перший видавець, А. Бельовський, відчитав тут дату 1350 р. (*МРН*. Т. III, 120). Однак Т. Новак (1983 р.) та остаточно Я. Птак довели, що реальним джерелом указаного повідомлення була інформація про литовський напад 1294 р. (в деяких джерелах помилково 1304 р.). Тоді литовці здобули Ленчицю у самий день Трійці, а в найближчий четвер князь (не король) Казимир наздогнав їх у Жукові біля Сохачева, але зазнав поразки й сам загинув у битві. Подібні збіги випадковими бути не можуть. Нарешті, після нового видання *Споминкі Сохачевських* 1996 р. з'ясувалося, що Бельовський помилився й литовський напад датований там не 1350, а 1370 р. Сучасне джерело, *Краківська кафедральна хроніка*, чітко повідомляє, що впродовж 1350 р. Казимир III у боротьбі з литовцями зазнавав лише невдач. А деякі інші аргументи, на підставі яких Г. Пашкевич реконструював «перемогу під Сохачевом у травні 1350 р.», за такі вважатися не можуть (J. Ptaak, “O rzekomej bitwie Kazimierza Wielkiego z litwinami pod Sochaczewem w maju 1350 r.”, *Roczniki Humanistyczne*. LXIII, 2 (2015), 6–22).

91 За цією хронікою, Барічка був арештований «in die Lucae», тобто буквально в день св. Луки (євангеліста) — 18 жовтня. Саме по собі це маловірогідно, тим більше, що хроніка збереглася не в оригіналі, а лише у списках XV ст. Дійсно, у давньому *Краківському календарі* вказана дата «Lucie virginis» — день св. діви Луції, мучениці сиракузької, 13 грудня (*МРН. Series nova*. Т. V (Warszawa, 1978), 192).

92 *quod deinceps duces Litwanorum pluries ducatum Russiae ingredientes Wladimiriam et Lwow civitates, oppida, villas vastaverunt, redigentes in cinerem et favillam, castraque fortiora, scilicet Wladimiriam, Belz, Brestze et alia minora potenter ex toto expugnaverunt atque Lucoviensem, Sandomiriensem, Radomiensem terras in magna parte vastantes, innumerabilem populum christianum in servitulem abduxerunt. Et quoties, proch dolor, Litvani cum Polonis in aliquod proelium particulare convenerunt, semper Poloni, deo permittente, vincebantur et post plurimas strages et vastationes dominus Kazimirus*

Як зазначав М. Грушевський:

Оповідання се обіймає події кількох пізніших років, але не може бути сумніву, що вже в 1350 р., першими нападами, Любарту й його братам удалося вернути собі волинські округи. Звісна вже нам літопись Меховського монастиря записує, що 1350 р. «коло свята св. Бартоломея (24 серпня) литвини спустошили Русь, багато позабирали в неволю, багато повбивали»⁹³. 24 серпня Казимир як раз був у Львові⁹⁴, і се очевидно стояло в зв'язку з тим литовським походом. Волинь, правдоподібно була вже страчена перед тим, і треба було боронити Галичини⁹⁵.

Десь на межі 1350–1351 рр. литовські князі досягли важливого дипломатичного успіху — уклали військовий союз із татарами (які в подіях 1349–1350 рр. зберігали нейтралітет). На початку 1351 р. Казимир III, після понад піврічної війни, вирішив звернутися по допомогу до папи Римського. Король повідомляв, що він

не без тяжких зусиль і витрат невірних русинів землі або князівства, в яких можуть бути розміщені та засновані сім просторих єпархій разом з їх митрополитом, своїй силі й пануванню вже підкорив; і що один із могутніх / значніших (*pocioribus*) князів названих земель зі своїм народом та оточенням (*gente et committiva*) до католицької віри, тим же королем (Казимиром) до цього схилений, перейшов, прийнявши хрещення таїнство; і що татари, християнського імені вороги, які над русинами панували тими, опазією такого роду провоковані, уклали союз із литвинами, тієї ж віри ворогами, які з тими русинами межують, після завоювання їх земель постійно вороже до названих земель вторгаються; із причини чого задля тих невірних стримування до названих земель входження, вищеназваному королю потрібно найманців із необхідності держати, так як держить, і укріплення укріпляти [...] [Інакше] напевне не кажучи вже про цю землю, але також уся Польща силою й нападом татар і литвинів вищеназваних розорена може бути, і ще спустошена.

На все зазначене потрібні кошти, які Казимир просив у папи. І дійсно, 14 березня 1351 р. Климент VI видав буллу до польського духовництва, відступаючи королю аж на чотири роки церковну десятину зі всієї Польщі⁹⁶.

Успіхи Казимира III на Русі, про які він інформував папу Римського, напевне були дещо перебільшеними. «Сім просторих єпархій» не могли вміститися навіть на всій території Галицько-Волинської Русі. Розуміючи це,

---

rex, videns se eisdem Litwanis resistere non posse, quia cum ipso nunquam in proelium publicum convenire voluerunt, sed tanquam lupi rapaces terras suas furtive vastantes, raptis praedibus fugiebant, cum ipsis Litwanis taliter concordavit, quod dimissa eis civitate et terra Vladimiriensi, sibi terram Lamburgensem cum omnibus castris oppidus et villis jure domini reservavit (МРН. Т. II, 630; приблизний польський переклад: *Kronika Janka z Czarnkowa*, 5).

93 МРН.Т. II, 885.

94 *Codex diplomaticus Prussicus*. Bd. 3, 88, № LXV.

95 Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 34–35.

96 *VMPL*. Т. I, XXIV, 531–533, nr DCCII; російський переклад: Хаутала Р. От Бату до Джанибека, 509.

В. Абрагам припустив, що експансія польського короля в 1349–1350 рр. поширилася також на сусіднє Поділля. За думкою дослідника, його володарями вже тоді були литовські Коріатовичі, одного з яких, Олександра, і слід отожнити з анонімним князем Русі, що прийняв католицизм та, відповідно, визнав себе васалом Казимира III⁹⁷. Із версією про присутність Коріатовичів на Поділлі до 1350 р. ми погодитися не можемо. Натомість, ідентифікація В. Абрагамом анонімного князя як Олександра Коріатовича є цілком вірогідною: останній дійсно був католиком і, здається, єдиний із литовських князів служив Казимирові III ще до 1366 р., коли характеризувався як «найвірніший володар» (*fidelissimo principi*)⁹⁸. Але означення, дане Олександрові Коріатовичу в 1351 р. королем польським — «один із могутніх / значніших (*potioribus*) князів», — це вже явне перебільшення, що мало підкреслити перед папою масштаби успіхів Казимира на Русі. У дійсності Коріатовичі, будучи наймолодшими представниками династії Гедиміновичів, могли володіти в Південній Русі хіба що незначними уділами (детальніше див. нижче).

Слід гадати, у вказаній реляції Казимира III до папи йшлося про напади, які Любарт і його родичі, вірогідно у союзі з татарами, робили з метою відбити від Польщі Галичину. Так, якийсь «давній рочничок львівський, на аркуші пергаменту писаний», повідомляв: «Року Господнього 1351 спустошене було старе місто Львівське у вівторок після *octavam* [наступне слово нечитабельне] невірними тоді литвинами, де багато християн були вбиті»⁹⁹. У підсумку ж бойові дії першої половини 1351 р. закінчилися для Любарта сумно — він потрапив у полон до польського короля. Причому, за версією литовських князів, «яль єго король по кривдѣ», тобто неправдою.

Після полонення Любарта польський монарх вирішив «розібратися» з його старшим братом Кейстутом. Проти останнього було організовано великий похід за участі союзника Казимира III — його племінника (за сестрою)

97 W. Abraham, “Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim”, 5–6.

98 Про належність Олександра Коріатовича до католицизму однозначно свідчить булла Григорія XI, видана 1378 р. до «люб’язного сина шляхетного Олександра з Литви, володаря з Кам’янця Руського» (*Dilecto filio nobili Alexandro de Litwania domino de Camnicz Ruscie*). Папа відпускав князеві «всі гріхи твої» (*omnium peccatorum tuorum*), підкреслюючи його перебування «у ширості віри католицької» (*in sinceritate fidei catholice*) (*VMPL*. Т. I, XXXI, 748, nr MXV). *Краківська хроніка*, повідомляючи про похід Казимира III на Русь 1366 р., коли в Любарта було відібрано Володимирську землю, свідчить, що її король «князю Олександрю, племіннику Ольгерда та Кейстута, найвірнішому володарю всю надав» (*duci Alexandro filiastro Olgerdi et Keystutonis, fidelissimo principi totam dedit*). Ян із Чарикова, розповідаючи про відвоювання Володимира Кейстутом і Любартом у 1370 р., пояснював, що тоді «князь Олександр син Михайла, інакше Коріата, племінник Ольгерда та князів литовських вищезгаданих, який замки й землю Володимирську короля Казимира дорученням отримав, у Кракові перебував» (*duce Alexandro filio Michaelis alias Coriathi, filiastro Olgerdi et ducum Litwaniæ praedictorum, qui castra et terram Wladimiriensem rege Kazimiro commendata acceperat, in Cracovia existente*) (*MPH*. Т. II, 631, 643; польський переклад: *Kronika Janka z Czarnkowa*, 6, 15).

99 *Anno domini 1351 vastata fuit antiqua civitas Leopoliensis feria tertia infra octavas [...] per infideles potunc Lithuanos, ubi multi Christiani fuerant interempti* (*MPH*. Т. II, 885, прып. 2; Т. III, 251).

Людовіка Анжуйського, короля угорського, юридично верховного володаря «Королівства Русі» та спадкоємця польського престолу¹⁰⁰. Маршрут польсько-угорського війська пролягав на Підляшшя, про що свідчить такий факт: під час виправи проти Кейстута, 21 серпня 1351 р., помер один із його учасників — князь Болеслав Плоцький¹⁰¹, а сталося це в Мельнику¹⁰². Людовік виступив із Буди 19 червня 1351 р. (у день св. мучеників Гервасія і Протасія). Відпочивши вісім днів у Кракові, 20 липня (на пам'ять св. Маргарити) король Угорщини прибув до Сандомира, а звідти, разом зі всіма угорськими й польськими військами, виступив на Люблін. Тут Казимир III сильно захворів — настільки серйозно, що очікували навіть його смерті (*usque ad mortem*). Тому всі поляки (згідно з актом 1350 р.) склали присягу на вірність Людовіку, але на певних додаткових умовах. Залишивши в Любліні польського короля, об'єднане військо 15 днів ішло лісами до володінь литовців, зупинившись «там у кордонах їхніх» (*ibi in confinibus eisdem*). Тут Людовік вислав «до князів литовських» (*ad principes Lithwanorum*) кількох вельмож, які залишились у них заручниками. Тоді князь Кейстут (*Kestutum*) прислав послів до короля, висловлюючи свою покірність (*per omnia humiliter submisit*), і уклав із ним мирний договір на таких умовах:

1) Кейстут зі своїми братами й народом прийме хрещення, якщо Людовік здобуде для нього в папи королівську корону. 2) Кейстут обіцяє Людовіку військову допомогу власним коштом за умови, щоб королі угорський та польський повернули землю литовців, захоплену хрестоносцями, і надавали їм допомогу проти тих хрестоносців, а також татар. 3) У Литовській землі мають бути засновані архієпископство, єпископства, монастирі. 4) Кейстут разом із Людовіком повинен вирушити до Буди й там охреститися. 5) Королівства Литовське, Угорське, Польське мають жити в постійному мирі, а угри можуть без жодних сплат приходити до Литовського королівства, залишати там скільки завгодно та вільно повертатися до Угорщини.

15 серпня, на свято Успіня Богородиці, Кейстут прибув до намету угорського короля й затвердив мир клятвою, принісши її за поганським звичаєм — із процедурою ритуального вбивства бика. Зі свого боку, Людовік також присягнув, що до кінця життя зберігатиме з Кейстутом братерську вірність

100 4 квітня 1350 р. в Буді було видано декларацію, яка в основному повторювала аналогічний акт Карла Роберта 1339 або 1340 р. Людовік заявляв, що «королівство Русі» (*regnum Rusie*), спадкові права на котре належать королем угорським, він із братом Стефаном відступає Казимирові в пожиттєве володіння. Якщо в останнього не буде синів — Людовік має успадкувати Руське королівство разом із Польським; коли ж у Казимира народиться син — король угорський має право будь-коли викупити Русь за 100 тис. флоринів. Крім того, що мало особливе значення на той момент, Людовік підтвердив Казимирові батьківську обіцянку допомоги проти Тевтонського ордену, а проти інших ворогів — лише у справах, що стосувалися «королівства Русі» (А. Прохаска, “W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego”, *Kwartalnik Historyczny* VI (1892), 31 (текст в офіційному підтвердженні 1357 р.); Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. IV, 35).

101 *MPH*. Т. III, 120, 309–310.

102 *occisus est in Myelnik* (*MPH*. Т. III, 284).

(*fraternitatis fidelitatem*). «І так король Любарту брату Кейстута того ж дня з кайданів абсолютно вільно піти дозволив, якого король польський через (ціну) великої втрати людей полонив у якомусь замку дуже сильному»¹⁰³. Виходить, що Людовік узяв із собою в похід полоненого Любарта — мабуть, як «аргумент» при переговорах із Кейстутом. Подякувавши Богові, угорський король повернув назад. Але через три дні Кейстут, охорону якого Людовік доручив полякам, раптово серед ночі втік разом зі своїми людьми, а пізніше відпустив додому угорських заручників. Дізнавшись про це, угорський і польський монархи «дуже засмутилися», але нічого зробити вже не могли. Людовік через Краків повернувся в Буду 15 вересня (за тиждень до Різдва Богородиці)¹⁰⁴.

Тим часом Казимир III одужав-таки від хвороби, яка, вірогідно, й була причиною поспішності Людовіка — потрібно було готуватися до можливої боротьби за польський престол. Уважаємо, що саме тоді Казимир, розуміючи неможливість організувати найближчим часом новий похід проти литовських князів, і вирішив укласти з ними тимчасове перемир'я. Текст цього документа зберігся в оригіналі, але датування, на жаль, не містить. Безперечно лише те, що перемир'я було укладене у вересні, оскільки його дія мала розпочатися зі дня Покрови Богородиці (1 жовтня). Ще однією важливою, хоча й непрямою хронологічною вказівкою є пункт, в якому сторони домовляються про суд щодо законності полону Любарта й утечі Кейстута: його термін був призначений аж на червень наступного року. Гадаємо, дане питання могло бути актуальним лише у вересні 1351 р., через місяць після втечі Кейстута; порушення ж його у вересні 1352 р., після нової війни королів угорського та польського з Гедиміновичами (похід на Белз і т. д.), видається досить мало-вірогідним. У кожному випадку, перемир'я не могло бути укладеним пізніше 1355 р., оскільки один із його учасників, князь Казимир Мазовецький (брат покійного Юрія Болеслава), помер у листопаді 1355 р.¹⁰⁵

103 *Et sic rex Leobardum fratrem Kestuti eodem die de compedibus absolutum libere abire permisit, quem rex Polonie per multorum stragem hominum captiuaauerat in quodam castro valde forti.*

104 *Chronicon Dubnicense*. Recensuit et praefatus est M. Florianus (Quinque-Ecclesiis, 1884) [*Historiae Hungaricae fontes domestici*. Pars prima. Scriptores. Т. III], 160–163; неповний і не надто точний російський переклад: Линниченко И. Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси, 463–465. Про інші джерела, що стосуються походу 1351 р., див.: Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 439–441.

105 До вересня 1351 р. договір відносив уже І. Линниченко (Линниченко И. Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси, 462, 466). Але в подальшій історіографії звичайно приймається 1352 р. М. Грушевський обґрунтував це датування так: «По моему р. 1351 не можна прийняти. Полишаю на боці вже те, що між утечею Кейстута, яка стала ся коло 20 серпня, і Покровою, що виступає початком перемир'я в грамоті, Казимиру в 1351 р. досить трудно було навязати зносини з литовськими князями й привести до перемир'я. Але от що головню спротивляється дати 1351 р.: в тім році, як то бачимо з переговорів Кейстута з Людовиком (в Дубницькій хроніці), Татари були союзниками Польщі, у всякім разі — ворогами литовських князів, а в перемирній грамоті вони виступають уже по стороні Литви. Супроти того грамота мусить належати або 1352-му або й ще пізнішим рокам» (Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 444–445). Насправді в 1351 р. Казимиру зовсім не «трудно було навязати зносини з литовськими князями» — для цього в короля був приблизно цілий місяць. Під час

Значення литовсько-польської угоди 1351 р. — найстаршого міждержавного акта обох сторін, що зберігся в повному вигляді (та ще й в оригіналі)¹⁰⁶, — важко переоцінити. Ця грамота, видана безпосередніми учасниками подій, так би мовити, «зсередини» розкриває політичну ситуацію на землях уже колишнього Галицько-Волинського князівства. Тому варто оглянути всі пункти угоди, за необхідності додавши деякі пояснювальні коментарі. (Оригінал грамоти написаний одним суцільним текстом; далі його поділ на окремі статті-абзаци, пунктуація, в також написання власних імен і назв із великої літери — наші).

Литовсько-польське перемир'я укладають наступні особи:

я князь Єоунутии, и Кистутии, и Любаргъ, Юрьи Наримонътовичъ, Юрьи Корьятовичъ, чиними миръ твердыи ис королемъ Казимиромъ Польскъмъ и Сомовитомъ и съ его братомъ Казимиромъ Мазовскымъ, и съ его землями Краковскою, и Судомирскою, Сирязскою, Куявскою, Лучичскою, Добрыньскою, Плетьскою, Мазовскою, Люблиньскою, Сетъховскою и со Львовскою, а за вел(и)кого князя Олькѣрта, и за Корьята, и за Патрикия [Наримонтовича — С.К.] и за ихъ сыны, мы ислубуемъ тотъ миръ держати вѣлми твердо безо всякоѣ хитрости».

Тут перераховано як присутніх, так і відсутніх усіх дорослих членів династії Гедиміновичів на чолі з великим князем Ольгердом. Про якесь особливе становище між ними Любарта жодним чином не йшлося. Отже на той час володіння Любарта вважалися складовою частиною Великого князівства Литовського, а не представляли собою «урізану», але самостійну частину Галицько-Волинського князівства (в літературі іноді зустрічається й така думка). Династична підлеглисть князя володимирського його старшим братам (Ольгердові та Кейстутіві) цілком очевидна.

Не занимати намъ королевъ землѣ, ни его людии, што его слушають. Королеви держати Львовскую землю исполна, а намъ держати Володимѣрскую, Луцкую, Белзьскую, Холмьскую, Берестийскую исполна жь.

(Про розподіл цих земель між Гедиміновичами див. наступний підрозділ).

А миръ от Покрова Б(огороди)цѣ до Ивана дне до Купаль, а от Ивана дне за 2 лѣт(а).

переговорів Кейстута з Людовіком (серпень 1351 р.) татари зовсім не «були союзниками Польщі»; навпаки, обидва королі зобов'язувалися захищати від них Литву. Не названо тут татар і «ворогами литовських князів»: війна між ними постає лише як теоретична можливість, що може виникнути, радше, саме через мир Литви з християнськими королями. Нарешті, непорозумінням є і слова М. Грушевського, нібито в перемирній грамоті татари «виступають уже по стороні Литви». Насправді в документі сказано, що в разі походу татар на власне Польщу литовські князі мають допомагати (ясно, що королю польському — учаснику договору, а не татарам); але у цій самій ситуації руським підданам Литви була «неволя поити ис татарь».

106 Найкраще видання грамоти за знімком з оригіналу: Розов В. *Українські грамоти*. Т. I. XIV в. і перша половина XV в. К., 1928, 4–7, № 3.

боротьба за галицько-волинські землі в 1340–1351 рр.

Тобто від 1 жовтня до 24 червня, а потім ще на два роки.

А городовъ оу Руской земли новыхъ не ставити, ни сожьженого не рубити, доколя миръ стоить за 2 лѣт(а).

А Кремьянець держати Юрью Наримонътовичю *от* князии литовськихъ и *от* короля за 2 лѣт(а), а города не рубити; а коли миръ станеть [остаточний — С.К.], Юрью князю города лишитися.

Аже поидеть оугорський король на Литву — польському королеви помагати; аже поидеть на Русь, што Литвы слушасть — королеви не помагати. А поидеть ли царь [ординський хан — С.К.] на Ляхи, а любо князи темнии [татарські воєначальники-темники — С.К.] — княземъ литовськимъ помагати; аже пойдуть на Русь, што короля слушасть — литовськимъ княземъ не помагати.

Досить зрозуміло, що в литовсько-польській угоді могло йтися лише про допомогу сторін *одна одній* проти якоїсь третьої: Казимира — литовським князям проти Людовіка Угорського, у разі його походу на *власне* Литву; литовських князів — Казимиру проти татар, у разі їх походу на *власне* Польщу. Але руські землі, підвладні Литві та Польщі, сторони мали захищати самостійно, без допомоги свого союзника: Литва — від Угорщини, а Польща — від татар¹⁰⁷. Така домовленість була цілком логічною, оскільки Казимир III

107 Саме так вірно тлумачив указаний пункт договору Є. Вирозумський: «Якби король угорський пішов на Литву, король польський мав надати допомогу Литві, якщо натомість пішов би на Русь литовську, король Польський міг допомоги не надавати. Аналогічно литвини зобов'язувалися у справі татар, що коли атакують вони Польщу, тоді Литва Польщі допоможе, якщо Русь королівську, тоді до допомоги не є зобов'язана» (Wyrozumski J. *Kazimierz Wielki*, 94). Натомість у старій історіографії дана стаття помилково тлумачилася у зовсім іншому смислі. Ще Д. Зубрицький, датуючи угоду 1350 р., писав: «Этим артикулом положено: что если бы венгерский король воевал Литву (пошел на Литву), то король польский может ему пособствовать, но если бы король венгерский отправился на Русь, подвластную Литве [...], то Казимиру запрещается помогать своему союзнику». «Если хан отправится на Польшу или на прусских крестоносцев (так! — С.К.), то князья литовские могут участвовать в походе и грабеже; но если бы хан *пошел* на Русь, подвластную Казимиру, то есть, на Львовскую землю, то литовские князья не должны ему пособствовать» (Зубрицкий Д. *Аноним Гнезненский и Иоанн Длугош*. [Львов, 1855], 17). Аналогічне тлумачення міцно затвердилося в історіографії як вітчизняній (Шараневич И. *История Галицко-Володимирской Руси от найдавейших времен до року 1453*. Львов, 1863, 182–183; Антонович В.Б. *Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV ст.* Вып. 1. К., 1878, 152; Андрияшев А.М. *Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст.* К., 1887, 215); Іванов П.А. *Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в.* Одесса, 1895, 241; Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 40, 444–445), так і польській (А. Prochaska, “W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego”, 27; О. Halecki, *Dzieje unii Jagiellońskiej*, 71; Н. Paszkiewicz, “Z dziejów rywalizacji polsko-węgierskiej na terenie Rusi halicko-włodzimierskiej w XIV wieku (Trzy traktaty z lat 1350–1352)”, *Kwartalnik Historyczny*. XXXVIII (1924), 308–309). Зокрема такий авторитетний дослідник, як Г. Пашкевич, писав: «Якби король угорський розпочав виправу на Литву, Польща може йому допомагати. Натомість Казимир зобов'язувався не допомагати Людовіку, якби той акцію свою скерував на Русь, «котра слушається Литви» [...] Навпаки знову, Литва не мала допомагати татарам, якби вони йшли на Русь галицьку; Гедиміновичі могли б тільки в тому випадку об'єднатися з ордами хана, якби ті піти мали «на ляхів», тобто на власне Польщу» (виділення курсивом наше — С.К.). Якщо прийняти таке тлумачення, то литовсько-польська угода взагалі втрачає ознаки миру: Литва нібито допускає участь у війні проти себе

офіційно визнавав верховним сувереном «Королівства Русі» Людовіка, від якого отримав її лише в пожиттєве держання (угода 1350 р.). Тому допомога короля польського Литві у війні за Русь проти короля угорського була виключена. Так само й литовські князі не повинні були допомагати Казимиrowі в разі нападу татар на коронну (львівську) Русь — оскільки офіційно визнавали верховним сувереном усієї Русі татарського хана.

А про Любартово ятьство [захоплення в неволю — *С.К.*]: хочемь его поставити на судѣ передь паны оугорськими по ишествьи С(вя)т(о)го Д(у)ха [католицьке свято, одночасне з П'ятидесятницею, у 1352 р. припадало на 27 травня; у православ'ї Духів день 28 травня — *С.К.*] за 2 недѣли. Литовськимь княземь стати оу Холмѣ, а королеви оу Стоцьцѣ [Стожці — *С.К.*]; кде смольвать — тутъ будеть судѣ, тягати-ся ис королемь [польським — *С.К.*]. Будеть ли яль его король по кривдѣ [неправдою — *С.К.*] — Любарть будеть правь, и я князь Кистютый буду правь передь Вьгорськимь королемь. Будеть ли король правь — намь своего брата Любарта дати Оугорському королеви оу ятьство.

Захоплення Казимиром III у полон Любарта відбулося в першій половині 1351 р., його звільнення Людовіком і втеча Кейстута від угорського короля — у серпні того ж року. Ще раз підкреслимо, що призначений термін «суду честі» перед угорськими панами — середина наступного року — є важливим аргументом на користь датування литовсько-польського перемир'я вереснем саме 1351 р. Адже якби йшлося про вересень 1352 р., то призначення аж на середину 1353 р. розгляду інцидентів, що трапилися не пізніше літа 1351 р., виглядало б досить маловірогідним.

А коли будеть по миру, кто не оусхочеть далѣй миру держати — тогь *отповѣсть*; а по *отповѣдньи* стояти миру за мѣсяць.

Тобто після закінчення строку дії перемир'я (24 червня 1354 р.) сторона, яка не захоче його продовження, має офіційно заявити про це. Але й відтоді цього перемир'я триватиме ще впродовж місяця.

Аже поидуть та[та]рове на Львовьскую землю — тогда Руси [литовській — *С.К.*] на львовьцѣ не помагати; аже поидуть та[та]рове на Ляхы — тогда Руси неволя поити ис татары.

Дуже цікавий пункт, що характеризує відносини руських земель у складі Великого князівства Литовського до Орди. Русини під литовською зверхністю не повинні присднуватися до татар, якщо ті вирушать у похід на Львівську Русь під польською владою (як і їхні литовські зверхники — див. вище). Однак у разі, коли татари виступлять війною проти власне Польщі, литовські

(не литовської Русі) Польщі як союзника Угорщини, а Польща — участь у війні проти себе (не Львівської землі) Литви як союзника татар! Назвати це терміном «миръ тверды» практично неможливо.

русини повинні-таки приєднатися до ординців, хоча й «неволею» — адже їхні правителі, литовські князі, у такому випадку мали допомагати королю польському! Це свідчить про два важливих моменти. 1) Землі Південно-Західної Русі у складі ВКЛ ще не були остаточно звільнені з-під влади Орди, офіційно перебуваючи у подвійному підданстві (т. зв. *condominium*). 2) Тут ще не відбулося «злиття» в єдине ціле, у військово-адміністративному плані, литовських князів і військових дружин з їхніми руськими підданими. Вони все ще виступали як дві *окремі* суспільні організації, котрі в разі польсько-татарської війни мали надавати допомогу *різним* сторонам: литовські князі (включаючи Любарта) — добровільно Польщі, а литовські русини — «неволею» татарам.

Наприкінці угоди мова йде про приватні правопорушення:

А оу томь перемирьи кто кому криво оучинить — надобѣ ся упоминати старѣишему [звернутися до начальника — *С.К.*], и оучинити тому и(сь)праву. Оучинит(ь) которыи добрыи ч(є)л(о)в(є)къ кривду, любо воєвода [литовсько-русський — *С.К.*], а любо пань [польський — *С.К.*] — оучинити исправу не нимь.

Призначений штраф за неплатоспроможного правопорушника може заплатити сам король, конфіскувавши його володіння («дѣдичство»). Литовська сторона має ловити, видавати та розшукувати втікачів («избѣга»), і навпаки: «Аже побѣгнеть русинь а любо руска или во Львовь, или холопъ чии, или роба (рабиня — *С.К.*) — выдати его».

А што [в] той грамотѣ писано — тую жь правду литовськимъ княземъ держати. А на то есмы дали своѣ печати.

У цілому поділ Галицько-Волинської Русі, зафіксований в акті 1351 р., проіснував до 1366 р. (коли Казимир III захопив Володимирську, Белзьку й Холмську землі). Саме ж перемир'я протрималося дуже недовго, менше півроку. Уже в лютому 1352 р. польський та угорський королі організували новий похід проти Гедиміновичів, цього разу на Белз (також невдалий). У відповідь литовські князі, разом із татарами, поновили напади на Галичину й Польщу¹⁰⁸. Війна за «галицько-волинську спадщину» продовжилася.

***

У документі 1351 р. безпосередніми учасниками війни з Польщею названі п'ятеро литовських князів: Євнутій, Кейстут, Любарт Гедиміновичі, їхні племінники Юрій Наримонтович та Юрій Коріатович. Присутність у цьому списку Євнутія — колишнього великого князя, а на той час правителя

108 Див. напр.: Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. IV, 37–44; Хаутала Р. От Бату до Джанибека..., 510–511.

дрібно Жеславського (в Білорусі)¹⁰⁹, — вірогідно, була досить припадковою; про його володіння в Галицько-Волинській Русі нічого не відомо.

Натомість Кейстут Гедимінович, князь троцький і городенський, отримав зі складу «Королівства Русі» Берестейську землю з Підляшшям (саме там він домовлявся з Людовіком Угорським улітку 1351 р.). У документі 1355(?) р. володіннями Кейстута названі Дорогичин, Мельник і Берестя¹¹⁰; у литовсько-польському договорі 1366 р. — Берестя, Кам'янець, Дорогичин, Мельник і Бельськ¹¹¹. Останній акт свідчить також, що східну частину Берестейської землі, з центром у м. Кобрин, узяв собі великий князь Ольгерд¹¹².

Любарт у двох згаданих документах фігурує як правитель Луцької землі. Про інші його володіння станом на 1366 р. повідомляє *Краківська кафедральна хроніка*: Казимир III

землю Володимирську, яку Любарт держав, зі всіма замками землі тієї силою забравши, князю Олександрю, племіннику Ольгерда та Кейстута, найвірнішому володарю всю дав, окрім замку Холм, що дав князю Георгію [Бельському, про приєднання якого Казимиру згадано кількома рядками вище — С.К.]¹¹³.

Звідси можна зробити висновок, що до 1366 р. Любартові належала як Володимирська, так і сусідня Холмська земля. Це опосередковано підтверджує і фрагмент договору 1366 р.: «А Князь Великий (Ольгерд — С.К.) съ своимъ братомъ съ Любортомъ ступилися Королеви Кремянца, Перемиля, Олешка, Белза, Грабовца, Холма, Щебрешина, Лопатына»¹¹⁴. Тут Ольгерд виступає як голова держави — колишній сюзерен Юрія Наримонтовича, котрий власне й піддав під владу Польщі своє Белзьке князівство (включаючи Грабовець), Кременець та, очевидно, сусідні Перемиль, Олесько і Лопатин. А отже, «на частку» Любарта з наведеного переліку залишаються Холм і Щебрешин, втрачені разом з Володимиром у 1366 р. Юрій Наримонтович, стар-

109 НПЛ: 358; ПСРЛ 35: 61, 85.

110 Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства*, 203–204, № 14 (за факсиміле оригіналу). Цей привілей торунським купцям у новітній історіографії пов'язується з литовсько-орденським порозумінням 1355 р.: «Відомо про нього м. ін. з кореспонденції, яку вислали міщани вроцлавські до імператора Карла IV з датою 20 XI 1355 р. Див. *Breslauer Urkundenbuch*. Bearb. G. Korn. Breslau 1870, s. 172. На тій підставі історики кладуть недатований лист охоронний князів литовських для купців із Пруссії на час перед 20 листопада того року — PrUB, V/I, nr 379 (reg.). (D. Wróbel, “Kwestia krzyżacka a wschodnia polityka Kazimierza Wielkiego po roku 1343”, 160–161, przyp. 113).

111 *Книга посольская Метрики Великокого княжества Литовского*. Т. I. Москва, 1843, 469; А. Czuczynski, “Traktat książąt litewskich z Kazimierzem Wielkim z roku 1366”, *Kwartalnik Historyczny*. IV (1890), 515 (копія з тек. Нарушевича, переписана польськими літерами XVIII ст. з руського оригіналу).

112 «Кобрынъ князя великого городъ». Пізніше Кобрин успадкував Федір Ольгердович і його нащадки, князі Кобринські.

113 *terram Wladimiriensem, quam Lubardus tenebat, cum omnibus castris terrae ejusdem potenter acquires, duci Alexandro filiastrо Olgerdi et Keystutonis, fidelissimo principi totam dedit praeter castrum Chelm, quod dedit duci Georgio* (MPH. Т. II, 631).

114 *Книга посольская*, 468 (зворотна транслітерація з польської латиниці).

ший з онуків Гедиміна, у 1351 р. держав Кременець, представляючи у цій «буферній зоні» спільну владу (*condominium*) Великого князівства Литовського й Польщі. Основним же його володінням була Белзька земля. У 1366 р. князь Юрій Белзький (*dux Georgius de Belz*) визнав себе васалом Казимира III, додатково отримавши від нього, як ми бачили, ще й сусідній Холм¹¹⁵. 1 січня 1368 р. «князь Юрїи Глѣбовичъ Белзьскїи» засвідчив приватний акт у Львові¹¹⁶ (Наримонт Гедимінович у хрещенні називався Глібом¹¹⁷), але невдовзі повернувся на сторону ВКЛ. Саме проти нього (*Georgius filius Narmanten, Georgius dux de Belz*) у 1377 р. був спрямований похід Людовіка Анжуйського, короля угорського й польського¹¹⁸. Змушений здатися, Юрій утратив свої володіння, якими одне джерело конкретно називає замки Грабовець, Холм, Белз, Городло і Всеволож¹¹⁹.

Нарешті наймолодшим з учасників литовсько-польської війни грамота 1351 р. називає Юрія Коріатовича. Його молодший брат Олександр, як ми бачили, близько 1350 р. прийняв католицизм і, відповідно, визнав себе васалом Казимира III. Останній у листі до папи давав цьому князеві явно перебільшену характеристику: «один із могутніх / значніших (*pocioribus*) князів названих земель [Русі]». Але Олександр Коріатович дійсно мав володіти якимось уділом на прикордонні з Польським королівством. Оскільки Коріатовичі відомі, насамперед, як перші литовські князі на Поділлі, В. Абрагам дійшов висновку, що вони знаходилися там уже в 1349–1350 рр. В акті перемир'я 1352 р. (реальніше 1351 р. — С.К.) на литовській стороні

знаходимо ім'я Юрія Коріатовича, його та участь була б цілком незрозуміла, якби в тій суперечці й Поділля поважнішої не відіграло ролі. Маючи ж те все на увазі, належить послідовно ствердити, що держання Коріатовичів на Поділлі датуються з часів перед р. 1349 [...] і що там у той час тільки двоє братів панували — Юрій та Олександр, і тоді як той останній прийняв згодом зверхність польську, перший зостався у зв'язку з Литвою.

Розвиваючи свою гіпотезу далі, В. Абрагам датував прибуття Коріатовичів на Поділля початком 1340-х рр. Зробили вони це нібито без допомоги Великого князівства Литовського, використавши умови, створені «лише завдяки Польщі!» Мається на увазі перемога Казимира III над татарами 1341 р.; «а коли одночасна смерть хана Узбека так само ослабила силу татарську, могли Коріатовичі, користуючись зі становища, зайняти для себе Поділля»¹²⁰.

115 МРН. Т. II, 631; польський переклад: *Kronika Janka z Czarnkowa*, 6.

116 Розов В. *Українські грамоти*, 15-16, № 8 (за оригіналом).

117 НПЛ: 345.

118 *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 2, 114–115 (*Хроніка Лівонії* Германа з Вартберге); МРН. Т. II, 678–679; польський переклад: *Kronika Janka z Czarnkowa*, 46.

119 *Grabovec, Chelm, Belz, Horodlo, Sewoloz* (МРН.Т. III, 212 (*Рочник Кюявський*)).

120 W. Abraham, "Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim", 5–7.

Версія дослідника у загальних рисах переважає і в подальшій польській, а також у новій українській історіографії, але з суттєвими варіаціями стосовно як хронології, так і держави-«протектора» Коріатовичів (Польща, Литва чи навіть Орда). Прибуття цих онуків Гедиміна на Поділля в рамках 1341–1351 рр. приймали С. Кучинський¹²¹, Г. Ловмянський¹²², Ю. Пузина (нагадуємо, уважав уділом Олександра Коріатовича вже в 1349 р. Теревоблю і Стінку)¹²³, Я. Куртика, Т. Трайдос¹²⁴, Ф. Шабульдо, Л. Войтович (див. вище), В. Михайловський¹²⁵.

Варто зазначити, що «рання» хронологія утвердження Коріатовичів на Поділлі (не пізніше 1351 р.) засновується на вкрай сумнівній джерельній базі. З достовірних свідчень — це лише булла від 14 березня 1351 р.; але Поділля там узагалі не згадується, а фігурують лише «невірних русинів землі» та один зі «князів названих земель». Інші ж «джерельні підстави» наступні:

1) Повідомлення Я. Длугоша під 1352 р. про те, що татари, зваблені дарами й обіцянками Ольгерда Литовського, спустошили «землю Поділля, Королівству Польському підлеглу» (*terram Podolye Regno Polonie subiectam*). Ще М. Грушевський уважав цю звістку вигадкою самого Длугоша, який, «бувши свідком пізніших спорів за права Польщі й Литви на Поділі, хотів піддати читачеві вражіння, що Поділі належало до Польщі з дуже давніх часів»¹²⁶. «Доповненням» Длугоша визнавав це повідомлення й Г. Пашкевич¹²⁷. А після публікації хроніки за оригінальним рукописом з'ясувалося, що відповідний фрагмент узагалі є припискою, зробленою іншою рукою XV ст. на незаповненій частині аркуша¹²⁸.

2) У так званій *Хроніці Биховця* (Третьому літописному зведенні ВКЛ, укладеному в 1520-х рр.), що містить особливу редакцію *Повісті про Поділля* (твору початку 1430-х рр., де розповідається про прихід у край Коріатовичів), перед нею проставлене датування: «1351 hod»¹²⁹. Однак після того, як

121 S.M. Kuczyński, “Sine Wody (Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.)”, *Księga ku czci Oskara Haleckiego* (Warszawa, 1935), 26, 30, 58.

122 H. Łowmiański, “Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r.”, *Ateneum Wileńskie*. XII (1937), 66.

123 J. Puzyna “Pierwsze wystąpienia Korjатовичów...”, 64: «Що стосується самого вирушення Коріатовичів на Поділля, то воно мало місце [...] в р. 1351, або згідно з переказом хроніки Биховця». Аналогічну думку раніше виказував ще М. Дашкевич (Дашкевич Н. *Заметки по истории Литовско-Русского государства*. К., 1885, 89).

124 J. Kurtyka “Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i I. połowie XV wieku”; T.M. Trajdos, “Kościół katolicki na Podolu (1340–1434)”, *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu* (Kraków, 2000), 13–14, 17–18 (стаття Я. Куртики), 129, прзур. 1 (стаття Т. Трайдоса).

125 Михайловський В.М. Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовіком Угорським. *ВІЖ*. 2010, № 4, 4–5.

126 Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. IV, 89–90.

127 H. Paszkiewicz, *O genezie i wartości Krewa* (Warszawa, 1938), 271.

128 I. Długosii *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Liber IX, 266, nota b–b. Див. також коментар до польського перекладу: «Уривок той є дуже неясний, джерело повідомлення — невідоме. Подобиць Дл. не дає, а про Поділля, нібито належне тоді до Польщі — до тих пір не писав» (J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. Ks. 9, 337, прзур. 24).

129 ПСРЛ 22: 139.

у 2011 р. було відкрито Вавельський фрагмент *Хроніки Биховця*, написаний кирилицею у другій половині XVI ст. (єдиний відомий раніше список, опублікований Т. Нарбутом, був переписаний польською латиницею у XVIII ст.), указаний аргумент остаточно відпадає. Справа в тому, що у Вавельському списку зазначена дата відсутня, а замість неї читаються слова «И потом»¹³⁰. Таким чином, «1351 год» слід визнати лише редакторською вставкою XVIII ст. Її джерелом, гадаємо, була *Хроніка Стрийковського* 1582 р.: тут літературне (вигадане) оповідання про Синьоводську битву та прихід на Поділля Коріатовичів, безперечно, засноване на тій самій *Повісті про Поділля*, має сюрреалістичну дату — 1331-й рік, — яку переписувач *Хроніки Биховця* цілком міг «виправити» на 1351-й¹³¹.

3) У *Повісті про Поділля* повідомляється, що король Казимир хотів видати свою дочку за одного з подільських князів, Костянтина Коріатовича. Ф. Шабульдо, із посиланням на генеалогічну працю О. Бальцера, зазначав, що вказаний шлюбно-династичний план міг мати місце тільки в 1344 р.¹³² Але насправді даний сюжет слід визнати не історичним фактом, а лише літературним (ідеологічним) прийомом автора *Повісті*¹³³.

З іншого боку, «рання» хронологія прибуття Коріатовичів на Поділля суперечить як загальній політичній ситуації, так і конкретним указівкам джерел. Улус Джучі (так звана Золота Орда) за правління Джанібєка (1342–1357 рр.) і навіть Бірдібека (1357–1359 рр.) ще був в апогеї своєї могутності, тож експансія як Литви, так і Польщі на Поділля, що перебувало під прямим управлінням татарських князів, у цей період украй маловірогідна. У литовсько-польському договорі 1351 р. Поділля *взагалі не згадується* — на відміну від земель Львівської, Володимирської, Луцької, Белзької, Холмської та Берестейської. Об'єктом зіткнення литовсько-польських «сфер впливу» тут чітко виступає південно-волинський Кременець, який отримав особливий статус — повинен був перебувати під спільною владою і литовських князів, і польського короля. Очевидно, що на територію південніше Кременця ані ВКЛ, ані Польща тоді ще не претендували. Ця теза цілком узгоджується з інформацією *Повісті про Поділля*, за якою Коріатовичі прийшли на татарське Поділля лише після Синьоводської битви, що відбулася восени 1363 р.¹³⁴

130 Міхальчук Г. Новы спіс агульнадзяржаўнага летапісання Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага і яго суадносіны з „Хронікай Быхаўца“. *Беларускі Гістарычны Зборнік — Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Т. 45. Беласток, 2016, 208.

131 М. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*. Т. II (Warszawa, 1846), 6.

132 Шабульдо Ф.М. *Земли Юго-Западной Руси*, 45; Шабульдо Ф. Наративні джерела й перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Вип. 1. К., 2000, 72–73, прим. 15 (та інші публікації автора на цю тему).

133 Полехов С.В. Летописная «Повесть о Подолье». *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2014, № 2, 51–52.

134 «Тое же осени Олгѣрдь Синю воду и Бѣлобережіе повоевалъ» (ПСРЛ 15, 1: 75 (Рогожський літописець під 6871 р. за березневим стилем).

(намагання заперечити причинно-наслідковий зв'язок між цими подіями є нічим іншим, як «насиллям» над джерелом). Саме такий погляд домінує у старій українській (В. Антонович, М. Грушевський та ін.) і російській історіографіях, знайшовши прихильників і серед деяких польських істориків (С. Смолька, Г. Пашкевич, Л. Колянковський та ін.).

Щодо Теревовлі та Стінки, то факт їх відриву Казимиром III від Поділля й повернення до складу Галичини є беззаперечним (згадка у грамоті Спитку з Мельштина 1395 р.). Але цю анексію куди логічніше віднести до 1360-х рр., коли польський король досяг найбільших успіхів у боротьбі з литовськими князями. Як ми бачили, у 1366 р. Казимир III, захопивши в Любарта Володимирську землю, віддав її своєму васалові Олександрю Коріатовичу — на той час, напевне, уже одному з князів Поділля. Можливо, тоді Олександр дійсно володів Теревовлею і Стінкою (десь із 1364 р.), відступивши їх Казимирові взамін за більш значнішу Володимирську землю¹³⁵.

При цьому, нагадуємо, не можна заперечувати присутності Коріатовичів у Південній Русі (хоч і не на Поділлі) вже в 1350–1351 рр. Ще О. Галецький, коментуючи згадку Юрія Коріатовича в перемир'ї 1352 (1351) р., припускав, що його (та Олександра) володіння знаходилися на галицько-подільському прикордонні¹³⁶. Перебування Коріатовичів на Галичині, здається, підтверджує й такий факт: один із них, пізніший московський воєвода Дмитро Михайлович Боброк, виїхав до Москви «изъ Волынскіе земли»¹³⁷. Поняття Волинської землі у XIV ст. включало територію всієї Галицько-Волинської

135 Належність Теревовлі та Стінки Олександрові Коріатовичу після 1366 р. ми виключаємо. Із документа 1395 р. видно, що ці волості належали *безпосередньо* королю Казимиру, оскільки наступним після нього володарем Теревовлі та Стінки тут названо князя Владислава Опольського — васала короля Людовіка. Васальний статус Владислава Опольського й Олександра Коріатовича був приблизно однаковим. А тому, якби Олександр володів указаними волостями аж до смерті Казимира III в 1370 р., саме його ім'я в акті 1395 р. логічно було б побачити перед ім'ям Владислава — а не його сюзерена, короля Казимира (адже відсутнє там ім'я короля Людовіка, сюзерена Владислава Опольського). Інакше кажучи, у такому випадку виходило б, що для періоду правління Казимира III акт 1395 р. вказав його ім'я як *сюзерена* володаря Теревовлі та Стінки (Олександра Коріатовича), а для періоду правління Людовіка — ім'я його *васала* (Владислава Опольського). Звичайно, така непослідовність видається дуже маловірогідною.

136 «Неможливо вирішити, чи Коріатовичі вже тоді, за прикладом Казимира (захоплення ним Теревовлі та Стінки, за версією О. Галецького в 1349 р. — С.К.), заволоділи частиною Поділля, де остаточно утвердилися лише десять років пізніше, після перемоги Ольгерда над татарами. Якщо, однак, той князь руський, про хрещення якого король польський доносив папі вже на початку 1351 р., є ідентичним з Олександром Коріатовичем, то дуже бути може, що також брат його Юрій сидів одночасно на якійсь волості на пограниччі Русі Галицької й Поділля» (О. Halecki, *Dzieje unii Jagiellonskiej*, 70–71).

137 *Родословная книга князей и дворян российских и выезжих*. Ч. II. М., 1787, 85 (т. зв. *Бархатна книга*, в основу якої покладено текст *Государева родословця* 1555 р.). Тут же повідомляється, що князь Дмитро Михайлович Волинський Боброк одружився з Анною, сестрою великого князя Дмитра Івановича (Донського). Це — головний доказ на користь ідентифікації Боброка як сина Коріата Михайла Гедиміновича: за літописними даними, у 1356 р. великий князь Іван Іванович (батько Донського) видав дочку заміж «за Корьядова сына въ Литвоу» (ПСРЛ 15, 1: 65; ПСРЛ 10: 228; в одному зі списків *Никонівського* літопису цей син Коріата прямо названий Дмитром (прим. е)).

Русі¹³⁸. Прізвисько ж Боброк знаходить аналогію в назві сучасного м. Бібрка на р. Боберка (остання згадується ще в 1213 р. як «Бобръка»¹³⁹), де за 25–30 км на південний схід від Львова. Отже, видається вірогідним, що в 1349/1350 р. Любарт погодився відступити своїм племінникам Коріатовичам частину Галичини. Після утвердження там Казимира III його владі піддався Олександр I, не виключено, Дмитро Боброк (Боброцький?), тоді як старший Юрій залишився на боці Гедиміновичів. У кожному випадку, володіння Коріатовичів — наймолодших членів литовської династії, — в 1350-х рр. навряд чи могли бути скільки-небудь значними. Вірогідно, це і стало основним мотивом, чому після Синьоводської битви 1363 р. саме сини Коріата, шукаючи кращої долі, вирушили підкоряти собі татарське Поділля.

Підсумовуючи, ствердимо: цілком очевидно, що після 1349 р. про існування Галицько-Волинського князівства («Королівства Русі») у статусі самостійної держави мови йти не може. Його територію офіційно поділили між собою Велике князівство Литовське й Польське королівство. Причому литовська частина «розпалася», мінімум, на три значних династичних уділи, правителі яких (Дмитро Любарт, Кейстут Гедиміновичі та Юрій Наримонтович) визнавали владу володаря віленського престолу — великого князя Ольгерда.

Інститут історії НАН України

---

138 Див., напр.: Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. III, 114, 141.

139 *Галицько-Волинський літопис*. К., 2002, 82, 182.